

מאת ליבער ברנר

מרי והכחדה של גיטו צ'נסטוחובה

תירגם מיידיש: יוסף שיין

אלם - היום הנאמן והמסור
ש התחלה - יאנו צ'נסטוב
בהקרה רבה ש מאוסיק, סוף
אתיוותק שאלו תפולו בס
הנצחה הקרבנות אחד קוסא,

ארגון יוצאי צ'נסטוב בישראל
ת.ד 65050
תל אביב 6165001

מרי והכחדה של גיטו

צ'נסטובה

מאוסיק - קניזוב
ולטובה ש הקשר
בין הקיר ותלביה ובין
בין המור השני והשלישי

בתובה והקריכה
צחק שין
(גור השין)
ואם אין שפת שין

- כתיבה: ליבער ברנר
- תרגום: יוסף שיין
- עיצוב עטיפה: מורין גילוני
- הפקה: המרכז הפדגוגי טכנולוגי - עמל 1

© כל הזכויות שמורות למפ"ט-עמל
1998

קהילת קיוב 17, ת"א 69410
טל: 03-6450876; פקס: 03-6412717

הקדמה

מחקר זה של ליבער ברנר "מרי והכחדה של גיטו צינסטוחובה", הוא פרי עבודה ממושכת, עיבוד והרחבת יומן, שהמחבר רשם בו במשך תקופה ארוכה בתוך הגיטו, ובתוך ה"לאגר".

אחרי השחרור, ריענן לי ברנר את זכרונותיו, בדק והשלים אותם בתעודות של גרמנים, פולנים, וכן בעדויות של בני עיר, צינסטוחובאים, שנותרו בחיים.

השקפתו האישית למאורעות בהם היה לו חלק, ודרך תגובתו להתרחשויות - נמסרים בספרו זה. לאמיתו של דבר, אין המחבר מתיימר לענות על כל הבעיות שצפו בהקשר למאורעות שהתרחשו ב"גיטו-הגדול" ו"הקטן", וגם לא ב"האסאג לאגר".

ספר זה אינו מתיימר להיות ספר, המבוסס על מחקר מדויק. זהו אוסף של עובדות וחומר אישי של המאורעות, שיספק לחוקר בעתיד חומר חשוב למה שהתרחש בעת ההתקוממות בגיטו, ויהיה מקור להאיר את הבעיות, שעליהן העבודה הזאת אינה עונה:

דבר יו"ר ארגון יוצאי צ'נסטוחובה והסביבה

משפחת חיים שיין היתה משפחה מכובדת וידועה בקהילת צ'נסטוחובה. אבי המשפחה וחמשת ילדיו היו פעילים ומעורים בחייה התוססים של קהילת יהודי צ'נסטוחובה.

ליבר ברנר, חתנו של ר' חיים שיין ובעלה של הבת יאדזיה, היה מראשי ה-ט.א.ז בעיר, ממנהיגי תנועת הפועלים "בונד" ונמנה על אנשי עט יהודים בעתונות ובספרות היידיש.

בעת הכיבוש הנאצי היה ליבר ברנר אחד הפעילים בחיים היהודיים בעיר, הן בשטח הסוציאלי והן בשטח התרבותי ולבסוף גם מפעילי המחתרת היהודית בגיטו.

בספרו ביידיש "מרי והכחדה בגיטו צ'נסטוחובה" מתאר ליבר ברנר את חיי היהודים בצ'נסטוחובה בעת הכיבוש הנאצי וע"י כך תרם תרומה חשובה בכתיבת דברי הימים של יהודי פולין בעת הכיבוש הנאצי. בספרו מתאר ברנר את האכזריות, הציניות והשקר של השליטים הגרמנים ומגלה את פרצופם האמיתי של הקצונה הגרמנית והמנהיגים הגרמנים בצ'נסטוחובה ובסביבה.

ליבר ברנר מתאר בצבעים חדים את חיי היהודים בגיטו את הרעב, את העני והדוחק, את המחלות, את הבושה והכעס של היהודים על היותם עבדים של הכובש הגרמני, את ההתעללות והרציחות את האכזריות של הגרמנים ולעגם לקרבנות. תרגום הספר ע"י גיסו יוסף שיין לעברית והגשתו לקורא הישראלי, וביחוד לקורא הצעיר שאינו יודע את שפת היידיש, הוא מעשה חינוכי חשוב והמשך הקריירה החינוכית של המתרגם, אחר שסיים את עבודתו כמורה וכמחנך ברשת "עמל".

אין ספק כי הספר, כשהוא מתורגם לעברית מהווה מצבה חיה, אות וזכרון - לא רק למשפחת שיין, אלא לכל הקהילה היהודית בצ'נסטוחובה והסביבה.

עו"ד, אריה אדליסט

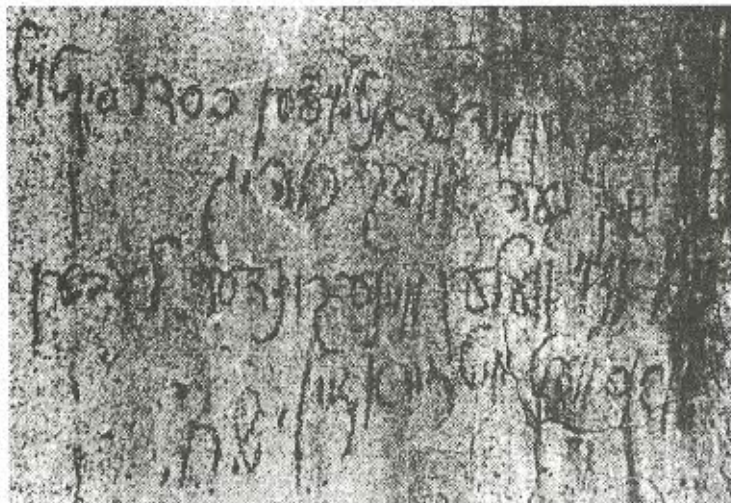
דבר המתרגם:

לפני יותר מ-50 שנה הופיע בשפת היידיש, ספרו של ליבער ברענער "וויזערשטאנד אוון אומקום אין טשענסטאכאווער געטא", (מרי והכחדה של גיטו צינסטוחובה). רק כעת תורגם הספר לעברית והובא לדפוס.

זהו סיפורו האישי, ועדות נאמנה ואמינה על חיי היהודים בגיטו צינסטוחובה והשמדתם. הסופר ל. ברענער ואשתו יאדזייה, לבית שיין - אחותי - עזבו את פולין, יחד עם שתי בנותיהם, לילי ואַנטה. בישראל התבססו ובנו את ביתם. בשנת 1986 נפטרה יאדזייה, לאחר מחלה קשה, וכעבור חדשים אחדים הלך לעולמו גם ליבער.

לפני כשנה נפטרה לילי סינדל, מבית ברענער, בתם הבכורה. אחת הסיבות שהביאו אותי לתרגם את הספר, היו דברי אבי המנוח, זכרונו לברכה, אותם רשם על הקיר במרתף - שבו היה אסור בלילה האחרון לפני הרצחו. ואלה דבריו האחרונים:

"אני כבר עייף מהבריחות מהמוות! אני הולך בשקט! איך יחיו ילדי! מה יקרה להם?
ש. ח. (שיין חיים)

אבא היקר! אני מבין לרוחך, שעייפת, וזה אחרי שנלקח ממך בנד ואחי - שלאמעק, ואחרי שאשתך - אמי - פערעלע נשלחה להשמדה בטרבלינקה. כשמה "פערעלע", כך גם היתה. פנינה יקרת-ערך. טפלה בגידול הילדים, ניהלה את משק-הבית הגדול. מדי יום שישי נהגה לחלק שי-שבת לנצרכים במשפחה ולאחרים, ומעל לכל היתה

שותפה מלאה בעסקים. מתפלא אני, איך היה לאמי הקטנה והעדינה, המרץ והכוח לעמוד בכל אלה. ולשאלתך אבא... "איך יחיו ילדיך?"

אנחנו, משה, יוסף ויצחק הקימונו משפחות לתפארת, גידלנו בנים ובני-בנים, וכלם אנשים ישרי-דרך, יהודים נאמנים לעמם וארצם.

כולנו נמשיך בדרך המוסר והיושר, שהקניתם לנו.

הסיבה הנוספת להוצאת הספר בעברית: לתת תשובה לשאלות החוזרות ונשנות של הדור הצעיר, בנים ונכדים של ניצולי-השואה. מה קרה שם? איך חיו אנשים, ואיך פעלו? הספר פותח אשנב קטן שדרכו אפשר לראות מה שקרה. איך פעלה המחותרת היהודית, ואיך נפלו לוחמיה על "קידוש-השם" במלחמה עם הנאצים ועוזריהם.

יקירינו, זכרונם לברכה!!!

אמנו: פערעלה שיין - בת יעקב ועודל שטאהל

אבינו: חיים שיין - בן שלמה ולאה

אחינו: שלמה שיין - בן חיים ופערעלה

אתם לא זכיתם ליהנות מהחיים וממשפחתכם היקרה.
תנוחו בשלום על משכבכם, ונשמתכם תהיה צרורה בצרור החיים.

זכרונכם יהיה שמור בליבנו לנצח

הי"ד

בתוך הספר המקורי (שנכתב בידיש) נמצאות תמונות של אנשים שונים, צילומים של הגיטו ושל הודעות ופקודות המפקדים הגרמנים והפולנים (שנכתבו בגרמנית ופולנית), המעידים על הגזירות שהוטלו על יהודי צינסטוחובה.
התמונות צולמו ע"י לייבעך קושניר.

הספר הזה יצא לאור הודות לעזרתו המרשימה והברוכה, בניסוח והגהה, של אחי היקר משה.

ויבואו על התודה והברכה, אנשי רשת "עמל" מר ראובן שמעיה, וגברת קנדי סלם, על עזרתם הרבה בהוצאת הספר.

יוסף שיין

התחלת דרך היסורים

צינסטוחובה היתה אחת הערים הראשונות בפולין שנכבשה ע"י גיסות היטלר. ב-3 בספטמבר פלש הצבא הגרמני לצינסטוחובה, ובאותו יום, ב-8 בבוקר, הופיעו בחוצות העיר הודעות מודפסות בשם הצבא הגרמני.

תושבי העיר - מתוך סקרנות, ובזהירות - התקהלו ברחובות, וקראו את ההודעות. למחרת, חילקו אנשי צבא גרמניים ברחובות העיר עוגיות ושוקולד לאוכלוסיה. חלק מהאנשים קצת נרגעו וחשבו - "אולי השטן אינו כל-כך נורא - כפי שמתארים אותו". אנשים רבים החלו להופיע בחוצות העיר, ואז בשעה 11:00 בצהריים, החלו הגרמנים, בלי כל "טענות" ותירוצים להמטיר את תופת, באותו זמן, בכמה מרחובות העיר.

לאחר "הקדמה" כזאת, החלו הגרמנים לגרש את האנשים בידיים מורמות מתוך הרחובות והדירות למקומות הבאים: במגרש של "הקטדרה" (רחוב קטדרלנה), לפני הכנסייה "שוועטעגא זיגמונטא" בשוק החדש, לפני בית החרושת של ברססן (רחוב סטרזידקע) ולפני רחבת העיריה. כל המקומות הנ"ל היו מוקפים בחיילים גרמניים חמושים במכונות יריה. שעות ארוכות שכבו האנשים על הבטן, והגרמנים ירו בהם. כששמעה פתאום הפקודה "לקום", התחילו החיילים לירות באוכלוסיה ולגרשם.

האנשים שנמצאו ליד "הקטדרה" גורשו פנימה. מי שנמצא ב"שוק-החדש" גורש לכנסייה "שווענטקו זיגמונטא", אנשים ברחוב סטרזידקה הוכנסו לבית-חרושת "ברסס", ואלה שהיו בכיכר-העיריה, גורשו למנזר "שנטגו-נעקובה".

מספר הקרבנות לא ידוע. היו שמועות, שע"י בית החרושת "ברסס" נהרגו כ-120 אנשים, ע"י "הקטדרה" למעלה מ-100, ע"י רחבת העיריה מעל 50 איש, וע"י הכנסייה "שווענטקו זיגמונטא" כ-50 איש.

בנוסף נהרגו מאות אנשים בעת "איסוף", בתוך החצרות והרחובות למקומות המוזכרים לעיל. בתוך מאות הקרבנות והפצועים היו הרבה יהודים. עשרות של ההרוגים נקברו בחצר ב"י הסכני ברחוב גרנצ'רסקה.

בתוך אותו הקבר הגדול נקברו גם פגרי סוסים ופרות שנפגעו בעת היריות. היום הזה נחרת בהיסטוריה של צינסטוחובה "**כיום שני של מרחץ-הדמים**", היום "**העקוב מדם**" סימל ציון-זמן לתושבים. לדוגמה: אירוע זה קרה לפני "יום השני של "מרחץ-הדמים", או אחרי.

אחד המבצעים העיקריים של הפעולה האכזרית, ביום השני האומלל הזה, היה דר'הקרג, קומיסר העיר, וכן "קרייז-הופטמאן" = הממונה על צינסטוחובה והסביבה. לתפקיד זה מונה ע"י ריידקרוך, יו"ר הועד האזרחי.

"יום השני העקוב מדם" נחרת כיום אכזרי ליהודי צינסטוחובה. סופר רבות על כך שהכומר זימניאק הפיץ קול-קורא, בו פנה לכל תושבי העיר:

"אל לכם להפיץ פניקה, לא לעשות מעשי-פרובוקציה, היות, שזה עלול להביא,

לכל תושבי העיר, עונשים כבדים, כולל עונש-מות"

חתום: גנרל וויקאריוש א. זימניאק, ביסקופ-סופאגאן

צינסטוחובה 4 ספטמבר 1939.

ביום שלישי, 5 בספטמבר שוחררו בני חמישים ומעלה. יתר האנשים הועברו למחנה צבאי, וחלקם הועברו לבית-הסוהר "בְּזוֹדְזִיעַ", איפה שעונו פיזית ונפשית.

רק ביום הרביעי בלילה, שוחררו רבים, עשרות יהודים נשארו כבני-ערובה - שיוצאו להורג - אם התושבים יתקוממו.

לאחר "היום השני של מרחץ הדמים" התחילה, ליהודי העיר, תקופה קשה של עינויים. יום-יום אספו קבוצות גברים ונשים, ילדים ונוער לעבודות מפרכות, כגון: כיסוי בורות בלי כלים, להעביר ממקום למקום לבנים וחמרים אחרים, בלי כל צורך ותועלת.

כשהגיעו למקום העבודה, הכריחו את האנשים לפשוט את הבגדים העליונים, לערימה אחת, גם בימי גשם ושלג. בסיום יום העבודה - עד השעות המאוחרות בלילה - הכריחו את האנשים לקחת את הבגדים מהערימה, בלי לאפשר למצוא את הבגד שלהם. גברים לקחו בגדי נשים, או של ילדים, או להיפך.

יו"ר הגסטפו בצ'נסטובובה - קריגר - "הצטיין" במיוחד בעינויים. הוא פקד לשלוח לעבודות נקיון במשרדי הגסטפו נשים בעלות כשרונות מוזיקליים, וחייב אותן לנקות את החלונות בקומות העליונות של הבנין, והוא בעצמו ליווה אותן בעבודה, בנגינה בפסנתר.

קריגר הוציא פקודה: "על היודנראט לשמור בבית הקברות היהודי, באופן קבוע, שני קברים פתוחים וריקים, מוכנים לקבל מתים - "פושעים-יהודים". שני הקברים "התמלאו" מדי פעם, וחלקות חדשות הוכנו מיד. כל זה לא סיפק עדיין את אנשים הגסטאפו, מדי פעם היו אוספים יהודים, מעבירים אותם לבתי-סוהר, ומשם, יחד עם קבוצות של פולנים הובלו ליערות ב"אולשטיין" שם נורו ונקברו במקום.

בין אנשי הגסטאפו, הצטיין בסדיום ובאכזריות שְׁכֶלְסְקִי (בעצמו פולקס-דודֶשָׁה, ושומר במשטרת פולין מלפני המלחמה). הרוצח הזה הטיל - במשך תקופה ארוכה - אימה לא רק על יהודים, אלא גם על פולנים, אותם עינה לא פחות מיהודים.

סכנה גדולה היתה ליהודי לעבור ברחוב, משום שהיה נתפס לעבודות שונות עד לשעות המאוחרות בלילה, ומלווה, לעיתים, במכות אכזריות. לכן, בצאתם לרחוב, נצמדו האנשים לקירות הבתים, בכדי להימלט לפנים הבתים בעת סכנה. גם בדירות לא היה בטחון, לגמור את היום בלי עינויים ובעיות.

ב-14 לספטמבר 1939 (יום א' דראש-השנה), הופיעו במקומות מגורים צפופים של יהודים, מאות חיילים גרמניים, הוציאו את היהודים מהדירות לרחובות, ובגידופים "עם של עצלנים אתם, רציתם את המלחמה", הריצו אותם לעבודה בליווי מכות אכזריות.

מחזות איומים, הדומים לסיפורי דְּנֶטְהָ, התרחשו ע"י הגשר של הנהר וְרֶטְהָ, המקשר את מרכז העיר עם "זוֹדְזִיעַ". משני צידי הנהר עמדו גרמנים עם רובים שלופים, ואילצו את היהודים להכנס לתוך הנהר בבגדים, ולהוציא משם אבנים, בידיים.

במקום אחר, ע"י ה"טְשֶׁנְסְטוּחוּבְנֶקְהָ" (ביח"ר לטכסטיל) הכריחו הגרמנים את היהודים, להוציא מהמים קורות ארוכות וכבדות, ו"בשיניים" להוציא את המסמרים. כשסירב הנער, יודל גְרֶנְקָ, למלא את הפקודה, ירו בו הגרמנים. הרצח האכזרי הזה, צריך היה לשמש אזהרה: "לא להתחמק ממילוי פקודות".

ההשתוללות נמשכה. תפסו יהודים ברחובות, הוציאו אנשים מהדירות וממקומות מסתור, איש לא ידע לאן מובילים אותו, ומתי יחזור הביתה, ואם בכלל.

לעיתים, אותם אנשים שעבדו ביום, הוצאו ממיטותיהם בלילה, וגוייסו לעבודות כפייה. סודרו בשורות והחלו לצעוד, וחייבו אותם לשיר. אחדים שלא יכלו לשיר, הניעו את השפתיים, בכדי להימנע מקבלת מכות.

בינואר 1940, בליל שבת קר, הופיעו שוטרי גדוד 72, שבסיסו היה ברחוב נְרוטוביציא, בפיקודו של סרן אַמבראס, ביחד עם עוזריו: צאנגערל וקאַבאַק, והכריחו אלפי יהודים, ביניהם נשים וילדות בחצי לבוש, להתאסף ברחבת השוק החדש.

שעות ארוכות החזיקו את האנשים בלילה קר מאד. הפצועים ואלה שחלו שוחררו הביתה, ושאר העצורים הובלו ל"נְרוטוביציא-שול" ושם הכריחו אותם להתפשט, ולעמוד עירומים. הקצינים והחיילים התעללו בהם ונשים עברו "בדיקות גניקולוגיות".

רק לפנות בוקר שוחררו חלק הביתה, והשאר הובלו לעבודות שונות בשטח. 5 יהודים לא חזרו הביתה, ולא נודע גורלם.

פינוי היהודים מדירותיהם החל עם כניסת הגרמנים לצ'נסטובוה. מאוחר יותר החל פינוי שיטתי של רחובות ואזורים שלמים. השטח נהפך ל"יודן-ריין". אף אחד לא היה בטוח, שבמקום איפה לן הלילה, יוכל גם ללון למחרת. פינוי היהודים מהדירות התנהל בצורה שיטתית. תחילה הוצאו כל הדיירים מדירותיהם והועמדו בחצר. הגרמנים נכנסו לתוך הדירות ולקחו מה שמצאו-חן בעיניהם. אחרי זה הרשו ליהודים לקחת רק דברים נחוצים מאוד, וגורשו מהדירות מבלי לדעת לאן ללכת. את הרהיטים הוייבו להשאיר בדירות.

בנוסף לגזל השיטתי "ביקרו" גרמנים בבתים של יהודים ולקחו חפצים שונים. תמימים פנו לשלטון הגרמני בתלונות, ודרושת צדק על הגול האישי של הגרמנים. אחדים מהפונים שלמו בכך בחייהם. כך קרה עם יהודי בשם פעלטע, מאַמסטוב, ועם אישה גענעדעל באַרימהאַרציק שדרשו להחזיר להם חפצי-בית שהגרמנים מגדוד 72 לקחו מבתייהם ב-28/7/1939.

25 לספטמבר 1939, היה היום הראשון למחרת יום-הכיפורים. באותו יום, אלפי גרמנים צעירים, החלו להרוס את בית-הכנסת הישן, ברחוב מירובסקה. רבים מפולקס-דוטשה וחלאת-אדם פולנית, השתתפו בהרס בית הכנסת המפואר, וגזילת חפצים מתוכו. ה"פעולה" הזאת נמשכה 3 ימים שלמים. נותרו רק הקורות. הדלתות, הרצפה והחלונות נשדדו.

ב-25 לדצמבר 1939 (חג יום המולד), בוצע פוגרום ביהודים, בעזרת החיילים הגרמניים מגדוד 72. לפנות ערב התנפלו הגרמנים וחלאת-אדם פולנים, בצעקות אימים, על עוברי-אורח יהודים, זרקו בהם אבנים והרביצו במקלות, והתחילו גם לשדוד דירות וחנויות של יהודים. תוך שעה אחת נשברו כ-1000 חלונות ושלוש חנויות נשדדו. קיוסק למכירת סיגריות, היחידי ששייך לנכה מלחמה קאוואן, נשרף. חלק מהמתפרעים, היו כנראה חיילים גרמניים שהתלבשו בבגדים אזרחיים, הקימו צעקות והכריזו ש"בבית הכנסת הגדול" ברחוב ווילסון נמצא מחבוא של נשק.

בריצה פראית הגיעו האנשים המוסתים לבית הכנסת, הציתו אותו מכל הצדדים, והשליכו רימונים לתוך בית הכנסת הבווער.

באותו זמן, שהלהבות עולות מבניין בית הכנסת, עצרו הגרמנים כ-20 אנשים, ביניהם שני יהודים, והאשימו אותם בארגון המאורעות. למחרת שוחררו 19 העצורים, ואחד בשם קטניסלב צ'רנובסקי בן 16 הובא למשפט והואשם בשדירת רכוש. הוכרז גם על הארכת שעות העוצר בלילה.

למחרת, 26 בדצמבר, שלח סרן הס.ס. דוטמאן דו"ח ל"משטרת הבטחון" של אזור דומסקו, בו הסביר את הפוגרום על ה-25 בדצמבר (יום קודם). הוא קובע שאלמנטים פושעים ואנשי עולם התחתון ניצלו את המקום והזמן בכדי לשדוד. דוטמאן הוסיף, שקיימת אפשרות ש"בליל הסילבסטר" עלולות הפעולות האלה לחזור על עצמן.

בדו"ח מפורט יותר כתב הממונה על בטליון 72 (הידוע לשמצה והמבצע העיקרי של המהומות) "שסיבת שנאת-היהודים הקיימת בתוך הציבור הפולני, היא תוצאה של העלאת המחירים בחנויות, ערב החגים, ובנוסף ריבוי האוכלוסייה היהודית, הגדלה ומתגברת בצניסטוחובה. הדו"ח מוסיף ומסביר: "הגברת השריפה של בית הכנסת הגדול בהרבה מקומות בבת אחת, אינה מאפשרת ביצוע חקירה יסודית."

בהמשך כותב האחראי של גדוד 72, למשרד המשטרה במחוז דומסקו (שלפיקודה היתה שייכת העיר צניסטוחובה): "את הפוגרום ביצעו, כנראה, סטודנטים פולנים בהשפעת הנאומים בעת "המיסה" בכנסייה של "יאסנה-גורה", לרגל חג המולד". זה היה ההסבר הרשמי של הממונים הגרמנים על החוק בצניסטוחובה.

כך נראו הדוחות הרשמיים הגרמניים על הפוגרום שהם למעשה ארגנו, בעזרת צעירים פולניים. מטרת הפוגרום היתה משולשת. ראשית: להטיל אימה על התושבים היהודיים ולהפחיד את האוכלוסייה הפולנית. שנית: להשמיץ את העם הפולני בחו"ל. ושלישית: הכלל הידוע: "להפריד - ולמשול".

היודנראט ותפקידיו

ב-16 לספטמבר 1939, הזמין הממונה על ענייני היהודים בגסטאפו, את משה אָש, בנו של הרב נחום אָש, ודרש ממנו רשימת עסקנים יהודים, שתפקידם יהיה לעסוק בענייני היהודים. משה אָש מסר שמות של עסקנים אחדים, פעילים בעבר.

באותו יום נאספו העסקנים ששמותיהם הוזכרו, באולם של בנק למסחר, ברחוב פילסודסקייגו 3. בפגישה נכחו: הממונה על ענייני היהודים ועוד 2 אנשי גסטאפו. במשך 3 שעות ניסה הממונה להשמיץ את היהודים על מעשיהם, כעם של פושעים שמסתירים נשק, ורוצחים גרמנים, ועל מצפונם רצח של שני חיילים גרמניים. בנאומו חזר והדגיש, שאין ליהודים לצפות לשום חסד מהגרמנים. לדעתו יש לפנות את מחוז לובלין מלא-יהודים, ולשם להעביר את כל היהודים הנמצאים בשטחים הכבושים ע"י הגרמנים, שם תוקם מדינה ליהודים. הוסיף ואמר לנאספים "ידוע לכם שכאן ישנו שלטון גרמני, ומה יחסינו ליהודים ידוע לכם היטב. מהיום והלאה עליכם לדאוג בעצמכם לקיום שלכם".

היהודים ניסו להסביר, שעם פרוץ המלחמה, יהודים אמידים עזבו את העיר, והנשארים נמצאים במצב כספי קשה. בצעקות ענה הממונה: "במידה ויהיה לכם מעט - תזללו מעט".

במקום החליט הממונה, על מועצה של שישה אנשים: משה אָש, לייב בראמבערג, נתן דוד בערלינר, אהרן יוסף קרוויזע, לייב קאפינסקי ודוד קונעדפולר. קבע להם 5 דקות זמן, לקבל את הצעתו ולקבוע תפקידים של יו"ר, סגן יו"ר, מזכיר וגזבר. תפקידו של הוועד: לספק עובדים ובעלי מקצוע לפי דרישת הגסטאפו. כל ההוצאות הקשורות בביצוע העבודות שיקבעו שלטונות העיר, יכוסו ע"י הוועד.

ב-1 לאוקטובר 1939 נקרא קאפינסקי - יו"ר ועד השישה - למפקד העיר, שהודיע לו, שכל יהודי ברלין, ויהודים מכל גרמניה וגם תושבים יהודים, מערים ועיירות בסביבת צ'נסטוחובה יצורפו לתוך מסגרת של "הרייך" ויועברו לתוך צ'נסטוחובה. תפקידו של היודנראט, למצוא עבורם מקום מגורים בתוך הרחובות המתחילים מגשר הרכבת (רח' אֶלִיה הראשונה) עד לגשר על הנהר נֶרְטָה (בשנת 1941 נקבעו הרחובות המוזכרים להיות הגיטו. בפגישה זאת ציוו על קפינסקי, לארגן עוד באותו יום יודנראט של 24 איש, שתפקידם יהיה לטפל בכל עניני היהודים, ולדאוג למקומות מגורים ליהודים העתידים להגיע לצ'נסטוחובה. ועד השישה קרא לאסיפה כללית של כל יהדות העיר צ'נסטוחובה, 25,000 איש.

לאסיפה הגיעו 100 יהודים, והם בחרו את היודנראט, של 24 איש. והם: לייב קאפינסקי (חרשתן, עסקן ציוני, חבר ועד של "לירא", ארגון תרבותי, וגם חבר ועד של הגמנסיה העברית הפולנית), משה אַש (בעל תפקיד ברבנות), נתן דוד בערלינער (שותף לבנק לחילוף כספים), אהרון יוסף קראווע (סוחר), מרדכי בעסערגליק (סוחר), זיסקינד בראנדליעוויטש (מורה), יחיאל געריכטער (ציוני), וואלף איצעק (ציוני), נחמן גרינפעלד ויוסף קליינפלאץ (חברי ועד הרבנות), יוסף בראניאטאָווסקי (עורך-דין), לייב בראַמבערג (חרשתן, מזרחי), דוד קאַניעצפּאַלער (ציוני, פעיל בארגון בעלי מלאכה), יאָקוב לעוויט (חרשתן, וסגן יו"ר מזרחי בצ'נסטוחובה), שמואל לעווקאָוויטש (מהנדס, בעל בתים), מאוריצי נויפעלד (סגן יו"ר ארגון הסוחרים ובעלי תעשייה), שמואל ניעמעןאָווסקי (יו"ר ארגון סוחרים זעירים), נאטאַן ראָדאַל (עו"ד), זעליג ראטבארד (סוחר, ציוני), יאָקוב ראָזינע (דמוקרט ורוח), מיכאל רוזשעוויטש (סוחר), אָדאַם סְלָאַנימסקי (מרצה בגימנסיה ואסימולאטור), גרשון שאפיר (ציוני, חבר מועצת העיריה ומרצה בגימנסיה), ווילהעלם זיריקער (חרשתן).

לנשיאות היודנראט נבחרו 5 חברים: לי קאפינסקי - יו"ר, לי בראמבערג - סגן יו"ר, ני די בערלינער - גובר, ונויפעלד וגעריכטער - חברי הנשיאות בלי תפקידים מוגדרים.

חברי הוועד חילקו ביניהם תפקידים שונים וניגשו לארגן את הפעילויות השונות. במחצית השניה של חודש נובמבר 1939, נדרשו חברי היודנראט, ע"י מפקד העיר באותו זמן, ד"ר ווענדלער, להתייצב לפניו. כשהגיעו חברי הוועד למפקד העיר, העמידו אותם אנשי המשטרה הצבאית והגסטאפו בשתי שורות. אז הופיע ד"ר ווענדלער והודיע להם: "שכל התושבים היהודים חייבים, תוך 10 ימים, לשלם מס של מיליון זלוטי, ואם בתאריך הזה, לא ימציאו את הכסף הדרוש, יוצאו 100 יהודים להורג. חלק מחברי הוועד שוחררו, בכדי לגייס את הכספים, והחלק השני נשאר כבני ערובה, בבית-הסוהר.

במשך 10 הימים הטילו חברי הוועד על יהודי צ'נסטוחוב תשלום המס, ובאותו זמן התנהל משא ומתן, כדי להקטין את הסכום הנדרש. לצערנו, לא ניתן היה "לרכך" את ד"ר ווענדלער, וביום העשירי, כשלא הועבר המס הנשאר, נאסרו כל נשי בני הערובה וביחד עם בעליהם נסגרו במחנה מיוחד.

ביום ה-14, הצליחו חברי היודנראט, לשחד בהרבה כסף את ד"ר ווענדלער, והסכום, שנדרשו היהודים לשלם הוקטן ל-400,000 זלוטי, בתשלומים.

תפקידו של היודנראט הלך והתרחב, ונוסדו מחלקות נוספות. במשך 1940 תיפקדו המחלקות הבאות:

1. מחלקה לתפקידים כלליים (נשיאות). בהתחלה ניהל את המחלקה פֶּאָהאַרילע, ומאוחר יותר: עו"ד גיטלער.
 2. מזכירות ראשית: המנהל-עו"ד, ד"ר לייב אַש, וממלא מקומו אברהם פֶּוֹגל.
 3. משרד לבקשות: ניהל עו"ד לעאָן גייזלער.
 4. "אירו" (משטרה יהודית) המנהל: מ' גאלסטער.
 5. משרד לדיוור: שם הועסקו 18 אנשים בניהולו של בערנארד קָהֶלענברענער.
 6. רעקוויזידיע-אַמט (משרד החרמה). משרד זה היה גם בניהולו של קָהֶלענברענער.
 7. מסחר ומלאכה: עם 8 עובדים בניהול: מ' פראפארט ועו"ד אסתר עפשטיין.
 8. מחלקת אספקה: בניהול פרושיצקי.
 9. רישום וסטטיסטיקה: המשרד הזה התחיל את פעילותו בינואר 1940, והועסקו בו 11 איש, תחת הנהלתו של עו"ד מ' האסענפעלד, ומאוריצי סאפירשטיין. בסוף 1940, מנתה המחלקה הזאת, בידי אותה הנהלה, 63 מועסקים.
 10. מחלקת עבודת כפיה: התחלקה למחלקות משנה, בה היו מועסקים 102 אנשים, בהנהלת משה קאפינסקי.
 11. מחלקת הענשה: בהנהלת ד' קאסמאן בעזרת 2 מועסקים.
 12. מחלקת הכספים: בהנהלת מאוריצי קאדינעל.
 13. מחלקה לעזרה סוציאלית: בה הועסקו 178 אנשים בהנהלתו של נ' ראדאל.
 14. ועדת משפטים: באסיפה של עו"ד ומשתלמים, שהתקיימה ב-26 דצמבר הוחלט להקים ועדה משפטית, שתפקידה: ליישר סכסוכים בין יהודים, ולתת ייעוץ משפטי במידת הצורך. בינואר 1940 התחילה הועדה בפעולה. יו"ר הועדה היה עו"ד מ' קאנארסקי, סגנו ווי רייכמאן ועובדי מזכירות ווי קראקאווער ואי ראדאל. בשלושת החודשים הראשונים, השתתפו בוועדה 26 עו"ד, ובסוף 1940 השתתפו 35 אנשים, מזה 21 עו"ד גברים, ו-2 נשים. מתוך אלה היו 16 מצניסטוחובה ו-7 מערים אחרות (פליטים), משתלמים לעו"ד: 5 מקומיים, 5 מהפליטים, ו-2 משתלמים לעו"ד.
- המחלקה הזאת היתה עצמאית לגמרי, וליודנראט לא היתה השפעה ניכרת.

בנוסף למחלקות שצוינו, פעלו מחלקות נוספות: מחלקה טכנית, מחלקה כלכלית, מחלקה ללימוד מקצועי ומחלקה לענייני דת. כל המחלקות האלה פעלו עד הגירוש הגדול (ספטמבר 1942). כיו"ר מחלקת הארגון הכללית, שתפקידו היה להשגיח על תפקוד כל הוועדות, נבחר ע"י היודנראט פאהארילע וסגנו - גיטלער.

היודנראט, חייב היה לטפל בנוסף לתפקידו בעניינים הפנימיים של הגיטו, גם להוציא לפועל, דרישות והזמנות שניתנו לו ע"י כל הארגונים הגרמניים שנמצאו בעיר.

הזמנות אלה, צריך היה היודנראט לבצע על חשבונו בעזרת בעלי מקצוע ופועלים יהודיים. לכל הגרמנים תושבי צניסטוחובה, וגם אלה שהגיעו לעיר, חייב היה היודנראט לספק דירות מסודרות, בריהוט נאה, כלי-מטבח, מצעים וכל צרכי הבית.

הועד הוכרח לחדש ולרהט את הבית בו היתה בעבר הגמנסיה של אקסר. הבית נהפך לבית-זונות, ולשם הובאו נשים מגרמניה. כל השיפוצים והסידורים בוצעו על חשבון היודנראט, שהטיל מיסים

על התושבים היהודיים בעיר, בכדי למלא את דרישות הגרמנים שנברו מיום ליום. היודנראט התקשה באיסוף המיסים, ולכן הציעו לפעמים למפקד העיר, לאסור אנשים מסויימים שסירבו לשלם את המס שהוטל עליהם.

הגזירות ופעולות הגרמנים, הביאו חלק של חברי היודנראט להכרת, שהם למעשה - מכשיר בידי הגרמנים ללחוץ על היהודים, ואינם ממלאים את תפקידם לשרת את הציבור. אחדים מצאו לכן תירוצים ודרכים לעזוב את הפעילות ביודנראט.

אחרי תקופה קצרה החליטה הנהלת היודנראט לבטל חברותם של: אש, ראזינע, בעסערגליק, בראנדלעוויטש, בראניאטאווסקי, גרינפעלד, קליינפלדאך, ניעמיראווסקי, רוזשעוויטש, שאפיר, ואת יי לעוויט שנסע לחו"ל. במקומם מונו בתור חברי הוועד: וואלף אניספעלד (ציוני), דוד באזשיקאווסקי (סוחר), מאוריצי גאלסטער (יצואן), יערעמי גיטלער (עו"ד), שמואל כץ (חייט-מייסטער), מאאוריצי קאדינעל (בלתי מפלגתי), משה קאפינסקי (חרשתן), בערנארד קורלאנד (סוחר), שימאן פאהאריללע (עו"ד), מאוריצי פראפארט (סוחר), והילארי זאנדשטיין (בעל רכוש). נוסף לחברי הוועד החדשים, צורפו עוד: שמואל וויינריב (סוחר), שהיה בשירות הגסטאפא ומונה לאיש-קשר בין היודנראט והגסטאפא.

בתחילת שנת 1940, השתייכו ליודנראט 25 אנשים, ובנשיאות כיהנו 7 חברים: לייב קאפינסקי, לייב בראמבערג, ד"ר שימאן פאהאריללע, נתן-דוד בערלינער, יחיאל געריכטער, יערעמי גיטלער וזעליג ראטבארט.

ב-1941 נפטר בראמבערג, ושאר חברי הוועד והנשיאות נשארו בתפקידם, עד לחיסול יהדות צינסטוחובה.

מדי פעם הוטלו ע"י הגרמנים גזירות בתירוצים והסברים שונים. לפעמים הופיעו גם הודעות מטעם היודנראט, שהסתמכו על הצווים של השלטון הגרמני. תגובת התושבים היהודים היתה לא תמיד אחידה. אחת מהגזירות הראשונות היתה פקודה, שהוצאה ב-15 בדצמבר 1939, המחייבת כל יהודי מגיל 14 ומעלה לענוד מעל למרפק אגד בצבע לבן, ועליו מגן-דוד בצבע כחול, שגודלו 10 ס"מ. קשה היה להתרגל ל"אופנה החדשה". היתה הרגשה של בושה, כאילו הלבוש אגד כזה מעמיד את עצמו, במעמד של פושע בפרהסיה.

אבל רגש הבושה נעלם מהר. אנשים טענו: "יתביישו אלה, שהוציאו פקודות כאלה". מאוחר יותר, כשנפגשו עם יהודי הסביבה שענדו טלאי בצבע צהוב על הגב, או על החזה, הרגישו עליונות על יהודי הסביבה, בפרשנות שיהודי צינסטוחובה פחות מושפלים.

לא קל היה להתרגל ל"אופנה החדשה". לעתים שכחו לענוד את הטלאי, וגרמנים שפגשו יהודי בלי הטלאי, הענישו אותו, ודרשו קנס כספי, או שהושיבוהו בבית-הסוהר, או שניהם ביחד. בכדי למנוע מקרים כאלה, תלו הרבה אנשים פתק אזהרה, בדלת היציאה מהבית: זהירות "טלאי".

גם בחנויות חייבים היו היהודים להדביק במקום בולט בחלון הראווה "מגן-דוד", דבר שאיפשר לקונים להבחין, שזאת חנות ששייכת ליהודי, ואסור לקנות בה. הקונים הלא-גרמנים, שבעבר קנו אצל יהודים, לא התייחסו לזה בכלל, ואילו הקונים הגרמנים שהחרימו את החנויות, הקלו בכך על הסוחרים היהודים.

ב-8 לאפריל 1940, הודיע מפקד העיר, בהסתמך על צו מ-24 בינואר 1940 - שכל יהודי מחויב להודיע למפקדה, על כל הרכוש הנמצא ברשותו, וגם בנכסי דלא-ניידי. הצו הזה התייחס גם לכל היהודים שהמירו דתם, וגם לאנשים שהאשה או הבעל הם יהודים.

ב-7 במאי 1940 פורסם צו של מפקד העיר באותו ענין. אגב, הצו לא עשה רושם מיוחד על היהודים בצ'נסטוחובה, משום שכבר בהתחלת 1940 הוחרם כל הרכוש היהודי ע"י הגרמנים. גם החנויות של היהודים נסגרו, פרט לחנויות מכולת. מותר היה להחזיק סכום של 2000 זלוטי, וקצת מאוחר יותר רק 500 זלוטי. את יתרת הכסף חויבו להעביר ל"בנק חסכוניות ציבורי - ק.ק.א" לחשבון סגור, וניתנה אפשרות - רק לכאורה - למשוך 100 זלוטי בשבוע.

מספר שבועות אחרי זה, ב-15 לאפריל, אירגן היודנראט את "ועדת החרמה", שמנהלו היה בערנארד קאהלענברענער שפעל והחרים בלי כל סנטימנטים, מ-15 באפריל עד ספטמבר, 6,964 רהיטים וחפצי בית אחרים.

ב-14 ביוני 1940, ניתן צו ע"י מפקד העיר, שעל היודנראט לאסוף מכל משפחה יהודית 3 ק"ג מתכות שונות, או 1/2 ק"ג בדיל, תוך זמן קצר. הפקודה הזאת חודשה מספר פעמים, אבל יהודי המקום לא התרשמו במיוחד מהפקודה. בלית ברירה השתמש היודנראט בחלק ממלאי המתכות שהיה ברשותו למקרים כאלה.

הפקודות הללו גרמו לכך, שהיהודים התרוששו, ונהיו עניים מדי יום ביומו. כדאי לציין, שכמות הלחם, שמושל העיר היה מספק לתושבים היהודיים, היה 50 גרם ליום. מאוחר יותר גדלה ההקצבה ל-100 גרם לאדם, אבל לא באופן קבוע.

המצב הלך והכביד מיום ליום, ובמיוחד גברה הדאגה, לקיום היומי והפחד מהמחר. כתוצאה של נישול יהודים מדירותיהם, בתיהם וגם מאיזורים שלמים, הקים היודנראט "ארגון-שיקום", שבראשו עמד קאהלענברענער, שהיה בעל הופעה נאה, דיבר גרמנית רהוטה, מה שמצא חן בעיני הגרמנים, וזה עזר לו לנצל את הקשרים לטובתו האישית.

ארגון המקום לא עזר ליהודים עניים, שנאלצו להטלטל ממקום למקום, בכדי למצוא מקום לינה. מקומות "מנוחה" כאלה נקראו מקומות מקלט, ונמצאו ברחוב מירובסקה 9-11, בבית המדרש או "הכנסת אורחים" ברחוב גרנצארסקה 65, בבית הספר המקצועי ברחוב גרנצארסקה 6-8 בדירת מגורים, בשוק הישן מס' 18, או בבית התפילה ברחוב בערקא-יוסעלעוויטשא מס' 1 בבית הספר של בנות "בית יעקב" קטעדראלנה 10, ופילסודסקי 17, באולם של "בונד" ואולם של ההסתדרות הציונית לשעבר ברחוב אלייץ וואלנאָשטשי 3-5. במשך הזמן שמשו למקום מקלט גם אולם בעלי-מלאכה אלייץ 1 וגם "מחזיקי-הדת" ברחוב נאדזשעטשנע.

בזמן מלחמת העולם השנייה, הפכה צ'נסטוחובה למקום ריכוז של פליטים יהודים, ממקומות שונים בפולין. במקום 28,486 יהודים שגרו לפני המלחמה בצ'נסטוחובה, גדל מספרם בהרבה. המספר המדויק של הפליטים שנספו בשנים 1941-1942 אינו ידוע. בעשרת החודשים של 1940 נקלטו הרבה פליטים, בלי כל קשיים. כשזרם הפליטים הלך והתגבר, ורבים מהם היו חסרי-כול, הנהיגו אנשי היודנראט סלקציות. על פי צו של מפקד העיר, לא רשמה הרשות העירונית הלא-יהודית, את הפליטים כתושבי העיר.

בספר השנה של נתונים סטטיסטיים, מ-1940 (חלקית) כתוב "תלושי אוכל יקבלו רק תושבי המקום הרשומים בעיריה". לפי אותם הנתונים, הגיעו לצ'נסטוחובה ב-1940 3,252 פליטים, ביניהם 1,791 גברים, 1,461 נשים. מתוכם 676 ילדים עד גיל 14, ו-154 זקנים מעל גיל 66. מרבית הפליטים באו מלוודז' - 1,116 איש, מקרקוב - 771, מוארשה - 106 ומרדומסקו - 283. יתר הפליטים היו מערים כמו גֶנְסְק, לובלין, קעלץ, ראדום ומכפרים מסביבת צ'נסטוחובה. חלק מהפליטים לא באו ישירות ממקומות מגוריהם הקבוע, היות ובמשך הזמן החליפו מקומות מגורים.

כמו-כן חזרו תושבי העיר שעזבו את צינסטוחובה עם פרוץ המלחמה. מ-1 בינואר 1940 עד 31 בדצמבר 1940, חזרו כ-3,000 תושבים, שעזבו זמנית את העיר.

הגיעו גם אנשים, שהיו להם קרובים או ידידים, בתקוה למצוא מקום ועזרה זמנית, וגם פליטים רבים שחיפשו מקום מקלט, מבלי שיהיו להם קרובים.

עובדות אחדות על זרם הפליטים: ב-20 בינואר שאל משרד הפנים של מחוז ראדום את מפקד העיר צינסטוחובה על אפשרות של איכסון יהודים מ"רייכסגעברט" (גרמניה). ב-8 למרץ 1940 עונה ווענדלער: צינסטוחובה כבר קלטה 5,173 תושבים מפונים. בנוסף לזה, נמצאים כאן 16,000 פליטים מהתחלת המלחמה.

ב-14 במאי הגיעה הודעה האומרת, שבתקופה הקרובה יהיה צורך לקבל למחוז ראדומסקו 20,000 פולנים ויהודים וגם 500 צוענים. ב-18 ביוני דורש מפקד המחוז, מאת מפקד העיר צינסטוחובה דו"ח על מספר האנשים שהוגלו לעיר. ב-25 ליולי עונה ווענדלער שהעיר מלאה תושבים, היות ו-14,035 פליטים הגיעו ונרשמו כחוק, מתוכם 6,224 פולנים, 7,811 יהודים.

בנוסף, מודיע ווענדלער: ישנם אנשים שאינם רשומים כחוק וזה בהערכה: פולנים: בין 4-5 אלפים ויהודים - בין 14-15 אלפים.

מתוך רישומיו של ווענדלער נודע, שהחל מ-1 בפברואר 1941 עד לאפריל אותה שנה, יגורשו מחלקים של הרייך הגרמני ומהשטחים שסופחו לרייך 28,000 איש, ביניהם 10,000 יהודים מווינה. כמה מהם הגיעו, וכמה באמת נשארו בצינסטוחובה, לא ידוע.

ידוע היה ליהודי המקום שבמשך תקופת הכיבוש הנאצי, הגיעו יהודים מכל קצווי פולין לצינסטוחובה, ממקומות כמו: פלוצק ובאדז'יאנאוו, שהוכרזו ע"י הגרמנים כ"יודען-ריין" הועברו לצינסטוחובה, מהרכבת שנסעה מקוניצפאל-זלוטי-פאטאק. גם 1,020 מיהודי באדז'יאנאב, ו-500 יהודי פלאדק הובאו לצינסטוחובה.

למרות גידול האוכלוסיה בעיר, צמצמו הגרמנים את שטח מגורי היהודים, כך שמתוך 400 רחובות שגרו בהם פעם יהודי צינסטוחובה, הוקצו כעת רק 84 רחובות, שנהפכו לגיטו עבור היהודים.

הגיטו

ב-22 לפברואר 1941⁴¹, העביר ממלא המקום של מפקד העיר קאדנר, למפקד מחוז ראדום, ד"ר לאש, שתי תכניות של סידור גיטו ליהודי צינסטוחובה. תכנית אחת: חומה עם ברזלים ותיל דוקרני. התוכנית היתה צריכה להתבצע תוך 14,000 ימי-עבודה, ובעלות של 190,000 זלוטי. בתוכנית השניה מדובר היה על גדר עץ, מחוזקת בברזלים ותיל דוקרני, בביצוע של 7,000 ימי עבודה ובעלות של 12,000 זלוטי.

קאדנער תמך בתכניות אלה של משרד הבניה של העירייה בישיבתה ב-15 בפברואר 1941. בשיחת עבודה של מחוז בראמסקא, ב-29 למרץ, בו השתתפו מפקדי העיר ופקידותה הראשית על המחוז, מסר ד"ר לאש - מפקד המחוז רדומסקו, על הכנות רציניות ויסודיות להתקפה מתוכננת על רוסיה הסובייטית. באותה ישיבה הודיע גם ד"ר לאש, שמ-5 לאפריל 1941 תיעשה בכל מחוז נדום "יודענאקצוון", וסימון איזורי-מגורים ליהודים.

באותו יום, הודיע היודנראט: בהתאם לפקודות הממשל אסור ליהודים לגור ברחובות ומקומות הבאים: אלייע ממספר 26 בצד אחד של הרחוב, וממספר 27 בצד השני ולמעלה, רחוב

קאָשטשױשקא, קילינסקי, וואשינגטאָן, אַלייַע וואַלאַנאָשטשי, רח' פילסודסקי ורחוב סאַביעסקי.
ב-9 לאפריל 1941 הופיעה פקודה, חתומה ע"י מפקד העיר, ד"ר ווענדלער, על איזור מגורים
ליהודים. הפקודה הופצה בחוצות העיר, במודעות גדולות בצבע אדום, וזה לשונה:

"החל מ-9 באפריל 1941 אני מודיע ומכריז על איזור מגורים סגור ליהודים ברחובות הבאים: רח' ווילסון ממספר 14 עד 22 ומ-34 עד 54, רחוב קאָוויע ממספר 1 עד 17, ומ-21 עד 43, רחוב קראקאָבסקא מ-1 עד 9 ומ-2-12, רח' קרוטקע - פרט למספר 16, רח' גאריבאָלדו, בַּערעק יאַסעלעוויטש, אַלייַע ראשונה מ-2 עד 12, ומ-1 עד 11, דאַשינסקי פּלאַץ: פרט למספר 8, רח' אַרליטש-דרעשער מ-2 עד 12 ומ-1 עד 13. רח' קאטעדראלנה מ-4 עד 18, ומ-3-17. רח' נאַרויטאַוויטש מ-2 עד 14 ומ-3-17. רח' נאַרויטאַוויטש מ-2 עד 14 ומ-3-11, רח' סטראזיאדקה מ-1 עד 19, פרט למספר 3, רח' פשעסמיק מ-2 עד 4 ומספר 3. טאַרגובָה מ-8 עד 14 ומ-1 עד 25, כל הרחוב נאַדזשעדנָא. רח' מיַראווסקא מ-1 עד 11, ומ-4 עד 12. כל הרחוב גאַרנאַרסקא פרט למספר 1, שוק הישן, רינעק ווארשאבסקי, רח' סענאַטאַרסקה, קאַזשאַטפּאַדעק, מאַסטאַווא, פּטאַשא ופשעמיסלאָווא."

ההודעה מוסיפה, שכל העברת היהודים, ועזיבת הפולנים מהרחובות המוזכרים לעיל, חייבת להסתיים עד 17 באפריל. היהודים, שלא יצייתו לפקודה, יוצאו מהעיר, ויותר להם לקחת חבילה רק עד 25 ק"ג, לכל ראש.

כל הפולנים הגרים ברחובות האלה, יורחקו בכוח, ויאסר עליהם לקחת איתם יותר מ-25 ק"ג חפצים לכל ראש. מספר הפולנים שגרו במקומות אלה היה 3,309 נפשות.

החל מ-17 באפריל, דרשו שוטרים יהודים, שהוצבו במקומות שונים במעברים מהגיטו, אישורים ממשלתיים מיהודים שרצו לעבור את המעברים. גם חברי היודנראט מוכרחים היו להראות את האישורים המתאימים, שבלעדיהם לא יכל אף יהודי לצאת מגבולות הגיטו. הסגירה של הגיטו הושלמה באופן מוחלט רק ב-23 באפריל 1941.

ב-23 באפריל הועמדו בנקודות מעבר מהגיטו עמודים עם מודעות בצבע צהוב, כתובות בגרמנית, פולנית ועברית: **"אזור בטחון סגור, עזיבת הגיטו - עונש מות"**.

כמה יהודים היו בתקופה ההיא בצינטווחובה - לא ידוע. לפי נתונים סטטיסטיים של היודנראט גרו אז בעיר 32,744 יהודים. לפי פתק שצורף לפקודת הגירושים - שנכתבה בכתב ידו של ווענדלער - הצטרכו לעבור לגיטו 2,100 משפחות יהודיות (ביחד 9,600 נפשות) ועוד 35 איש בלי משפחות, ולפי אותו פתק היו בעיר 35,591 יהודים רשומים בעיריה, ו-1,500 לא רשומים.

לפי הערכות אנשי היודנראט היו בעיר 40,000 יהודים שאוכלסו באיזור העני ביותר. להתהלך בגיטו היה קשור בהרבה אי-נעימויות ועלבונות. גרמנים, ובמיוחד אנשי צבא הרביצו ליהודים שהלכו ברחובות בטענות שונות: בעד ה"חוצפה שהלכו במדרכות", בעד אי הורדת הכובע לפני הגרמנים, ובעד החוצפה ש"כן הורידו את הכובע".

היהודים לא ידעו איך להתנהג: אם להוריד את הכובע, או לא להוריד?

ב-25 לאפריל 1941 פנה מפקד העיר (כנראה בהתערבות היודנראט) למפקד הצבאי והודיע ש"חיילים המטיילים להנאתם" בגיטו, זה מסוכן ולא מכובד.

4 ימים לאחר מכן, ב-29 לאפריל, הודיע המפקד הצבאי שכניסת חיילים גרמניים - "לא בתפקיד" - אסורה, בגלל מחלות מדבקות.

ב-4 במאי 1941 קיבל מפקד העיר, ממפקד המחוז בְּרוֹם, דרישה להגיש עד 10 במאי, דו"ח על

הגיטו. ב-8 במאי הגיש ווענדלער דױװיח מפורט על 6 עמודים על הדרך והצורה בה ביצע הקמת הגיטו. לדױװיח הזה צירף ווענדלער הערה, בה מתפאר, שהצליח לחסל את המחלה המדבקת שהגיעה לצינסטוחובה עם היהודים שבאו מפלוצק ובורזײנױב, ומקווה שמקרים חדשים לא יופיעו, אם לא יעבירו "יהודים מלוכלכים, מלאי כינים, שבמקומות אחרים לא רוצים לקלוט אותם".

גם לגיטו הסגור נוספו יהודים ממקומות שונים. לפי דױװיח של מפקד העיר מ-5 לאוגוסט 1941 ידוע, שב-1 ליולי 1941 מנתה אוכלוסית צינסטוחובה 164,567 אנשים, מזה רשומים 37,667 יהודים. לפי מסמכי העיריה הוצאו ליהודים 37,371 כרטיסי מזון. באותו מסמך ישנה הערה, שבגלל סיבות שונות 20% מהיהודים בעיר אינם רשומים ולכן גם לא קיבלו כרטיסי-מזון. מסתבר שעד סוף 1941 היו בגיטו בצינסטוחובה יותר מ-40,000 יהודים, והצפיפות היתה לכן גדולה מאד, לא רק בדיוור אלא גם ברחובות.

לפי פקודת הגרמנים הוטל על המשטרה היהודית לטפל ולהסדיר את התנועה ברחובות הגיטו. השוטרים גירשו את "סוחרי-הרחוב" - שהיו בעיקר צעירים - לא איפשרו אסיפות, ב"אָלֶיע הראשונה" אסרו ישיבה על הספסלים ופזרו את המטיילים לפני שעות העוצר. בשעות העוצר הופיעה המשטרה הגרמנית, ויהודי שנתפס בשעות האסורות מתהלך בגיטו, הובא לבית-הסוהר ונאלץ לשלם קנס ניכר בכדי להשתחרר, ונשלח גם לעבודות כפיה. הגיטו נמצא בחלק המזרחי של העיר וגבל בפרבר זאָוידײַה וַרְקױב. האוכלוסיה בפרברים אלה שעבדו בעיר, מוכרחים היו לעבור את הגיטו כשחזרו מעבודתם. דבר זה אפשר פגישות בין היהודים והפולנים, מה שלא מצא-חן בעיני המשטרה הגרמנית. ב-11 לאוגוסט 1941 הוציא מפקד העיר צו: שטח הגיטו הוא מקום מגורים של יהודים, ואסור ללא-יהודים להמצא שם, פרט לאנשים שקיבלו רשיון מיוחד.

בכדי לאפשר לתושבי הפרברים לעבור למרכז העיר נותקו מהגיטו הרחוב סטראַזשאַצקע וחלק מקטראַלנא. הקטנת שטח הגיטו הביאה לצפיפות גדולה בגיטו, היות והתוספו 1,500 יהודים. ב-24 לדצמבר לפנות ערב, התנפלו גרמנים בבגדי צבא ולבושים אזרחית על עוברי אורח יהודים ברחובות הגיטו וכבדו אותם במכות. מכל האנשים שלבשו פרוה, או מעיל עם צוארון של פרוה פשטו את המעילים ואלה מבוהלים הודו לדי שלא קיבלו מכות נוספות. השמועה על גזל הפרוות התפשטה חיש מהר, והרבה אנשים סגרו את החלונות והתריסים ושרפו מעילים ופרוות, כדי לא למסרם בידי הגרמנים.

למחרת הודיע היודנראט - בהתאם לפקודת מפקד העיר - שעל יהודי העיר למסור את כל הפרוות שברשותם, ועל היודנראט לארגן קבוצת פרוונים - להתאמת כל הפרוות והמעילים לשימוש הצבא הגרמני.

חלק מהיהודים הסתירו את הפרוות במקומות מסתור שונים, אחרים קברו אותם, או מסרו אותם לשמירה - לידידים פולנים. היו גם מקרים שהסתיימו באופן טרגי, כשהגרמנים מצאו את הפרוות שהוסתרו.

לאחראי לאיסוף הפרוות מונה מפקד הזינדמריה פֶּזְנֶקֶבְסְקִי, יליד סביבת פֶּזְנֶן. 3 חדרים מלאים בפרוות שהוחרמו היו תחת שמירת השוטרים היהודים, עד שכל המפקדים הגרמנים והפקידים בחרו להם את המעילים הטובים והשאר הועבר למפקד העיר אחרי שסודרו ותוקנו ע"י פרוונים יהודים.

מכות מסוג זה ואחרות היקשו מאוד על חיי היהודים בגיטו, אבל רצון ההישרדות גבר על כל הגזרות והמכות בתקווה למחר טוב יותר.

עבודת כפיה

היודנראט - חייב היה מדי יום ביומו - להעמיד לרשות הגרמנים, פועלים ובעלי-מקצוע למקומות עבודה קבועים. נוסף לזה, תפסו הגרמנים יהודים ברחובות הגיטו, או מתוך הדירות, לעבודות-כפיה. בכדי להתגבר על חטיפת היהודים לעבודות-כפיה, יסד היודנראט משרד-עבודה.

על פי צו מושל המחוז מ-26 באוקטובר 1939, הודיע מפקד העיר ב-9 למארס 1940, לכל היהודים, ילידי 1914-1923 (כולל יהודים משומדים) להירשם ביודנראט לעבודת-כפיה. ב-2 לאפריל 1940 הוציא ווענדלער פקודה נוספת, על כל היהודים שנולדו משנת 1879 עד 1925 להירשם ביודנראט.

ב-11 במאי 1940 הודיע קאדנער, ממפקדת העיר, שב-6 למאי התחיל גיוס יהודים לעבודות-כפיה. ביולי 1940 קיבל משרד העבודה הגרמני לאחריותו, בעזרת פקידים יהודים של היודנראט - טיפול וארגון עבודת הכפיה.

הם השתלטו על הכרטיסיה, רישום של כל היהודים מגיל 12-60. כך נהפך משרד העבודה של היודנראט לכלי שרת בידי הגרמנים. תקוות מנהיגי היודנראט שייפסקו חטיפות יהודים לעבודות כפיה התבדו. משרד העבודה היהודי נהפך לכלי-שרת בידי המשרד הגרמני - שמדי פעם דרש עובדים יהודים, והשוטרים היהודים נשלחו לרחובות הגיטו להביא עובדים יהודים.

בתקופת 2 הרישומים לעבודות כפיה, נרשמו 8,330 גברים, מזה 38.3% אבות שלא היו להם ילדים, 32.7% אבות 1 ילד, 19.1% - אבות לשני ילדים, ולשאר האבות היו 3, 4, 5, 6, 7 ו-8 ילדים. אב אחד ל-8 ילדים היה בגיל 39.

הנרשמים חולקו לשש קבוצות:

בקבוצה הראשונה היו: בעלי מפעלי תעשייה, סוחרים (זעירים), פועלים פשוטים, תלמידים ופקידים. בקבוצה השנייה: בעלי מקצוע.

בקבוצה השלישית: פועלי בניין, שרברבים, בנאים-פועלי בנין, צבעים, פחחים וכו'.

בקבוצה הרביעית: חקלאים וגננים.

בקבוצה החמישית: רופאים, עו"ד ומורים.

בקבוצה השישית: טכנאים - בעלי השכלה גבוהה.

בניתוח הנרשמים לפי המקצועות מראה:

סוחרים 50.4%, בעלי מקצוע - 40.96%, מקצועות חפשיים - 3.97%, בנאים - 2.67%, חקלאים - 1.07%, וטכנאים - 0.93%.

מתוך כל הנרשמים היו - 64.3% מוכשרים לעבודות, מוגבלים חלקית - 22.5%, בינוני - 9%, ללא יכולת לעבוד - 4.2%.

הבריאים נמצאו בקבוצות השניה והרביעית.

בהתחלה נשלחו העובדים ל-120 מקומות עבודה, ביניהם: המשטרה הגרמנית, בריכת שחיה ומגרש ספורט, מפקדת העיר, צבא, בייס גרמני, רכבת, עיריה, המשטרה הפולנית, מכון לניקוי מכינים, שדה התעופה, משרד ההגירה, תיאטרון עירוני, משרד הדואר.

בהתחלה חוייב כל אחד לעבוד יום אחד בשבוע. מי שרצה להשתחרר מיום עבודה, חייב היה לשלם 4 זהובים. איש לא יכול היה לשלוח מישהו אחר במקומו. רק משרד העבודה של היודנראט יכול היה לשלוח ממלא מקום. אנשים שהיו זקוקים לכסף - התנדבו לצאת לעבודה ובעד 6 ימי עבודה קיבלו 24 זהובים, ומוזה ניכה היודנראט 4 זלוטי, עבור יום עבודה בשבוע, שכל אחד צריך היה

למלא - לטענת היודנראט.

המוזמן לעבודת כפיה קיבל הודעה בכתב, בה פורט היום והשעה שצריך להתייצב, וכמה כלי עבודה להביא. בגלל המצב הכלכלי הקשה - פנו הרבה אנשים ליודנראט - והציעו עצמם לימי עבודה בשכר. ההצעות הלכו וגברו, ולכן לא קשה היה לאנשים, שלא היו מעוניינים בעבודת כפיה - למצוא "מחליף" בתשלום.

בממוצע הועסקו ב-1940 - 2,624 עובדי-כפיה בכל יום. ובשנת 1941 - 4,798 עובדים, ומ-15 בדצמבר 1941 עד 22 בספטמבר 1942 - הועסקו 7,595 עובדי כפיה בכל יום.

נוסף לשליחת עובדים למקומות שונים בצ'ינסטוחובה נאלץ היודנראט לספק עובדי-כפיה למחנה העבודה בפשירווי (ע"י צ'ינסטוחובה) צעשאנוב וְעָרְשִׁין (ע"י לובלין).

לפשירווי נשלחו ביוני 1940 300 עובדי-כפיה להטיית הנהר ולייבוש ביצות. כל אחד, שמשרד העבודה של היודנראט, החליט לשלוח אותו לפשירווי, קיבל הודעה: "לפי פקודת ועדת-הכפיה של משרד שמירת הנהרות והמים מ-26 לאוקטובר 1939, עליך להתייצב במקומות הריכוז ברחוב פילסודסקי 13-15, בשעה 5:30 בבוקר. עליך להביא שמיכה חמה, כרית, כף, צלחת עמוקה וכוס. חתום: מפקדה של עובדי-כפיה יהודים".

הקבוצה שמנתה 300 עובדים היו בגיל מ-18 עד 35 שנה. הם התגוררו שם בבתי-מדרשים וצריפים. עבדו 10 שעות ביממה וקיבלו 3 פעמים ביום אוכל. בבוקר 300 גרם לחם וקפה, במשך היום קצת אוכל מבושל.

הטרנספורט הראשון של העובדים שהה בפשירווי חודשיים. בתום תקופה זו נשאו חלק מהעובדים לתקופה נוספת בגלל מצבם הכלכלי הקשה. את יתרת העובדים - עד 300 - גייס משרד העבודה היהודי בצ'ינסטוחובה.

השומרים והמפקחים התייחסו רע מאוד לעובדי-הכפיה. הרביצו לכל יהודי שנקרה בדרכם, הכריחו אותם לשיר כשצעדו לעבודה או בחזרה. במשך הזמן, הוקל המצב, ע"י מתן שוחד לשומרים. גם יהודי פשירווי עזרו הרבה ע"י מתן אוכל וסידור מקום לינה יותר נוח.

בתחילת אוגוסט 1940 חוייב היודנראט לגייס אלף עובדי-כפיה, בכדי להעבירם לווערעשין (נרשין) וְצִ'שֵׁנוֹב (צעשאנוווי), במחוז לובלין, למחנות עבודה. המשלוח הראשון מנה 450 גברים, והשני 460, כולם עד גיל 30. המשלוח הועבר ללובלין בקרונות-משא, בליווי משטרה צבאית.

בלובלין קיבלו את פניהם אנשי אס-אס במכות, והעבירו אותם לצריפים בהם התגוררו לפנייהם אלפי יהודים מערים אחרות. בעת המעבר לצריפים, הוציאו הגרמנים יהודי, הלבישו על ראשו כובע של מכבי-אש ממתכת, חייבו אותו לחצצר בחצוצרה, וכל היהודים נאלצו לשיר בהתאם.

המשלוח של יהודי צ'ינסטוחובה וחלק ממקומות אחרים הועבר לכְּעֵלְזִיץ, שם נמצאו כבר יהודים ממקומות שונים וגם צוענים. מְכָלְזִיץ הועברו לְצִ'שֵׁנוֹב.

מרדכי לְבִקוֹבִיץ (לעווקאָוויטש), שהיה באותו טרנספורט מספר: בעלייה להר, היינו מוכרחים לרוץ מהר, ובירידה, ללכת לאט. מי שפיגר, נורה מיד.

בכפר "רוסקיע פִּיסקִי" הכניסו אותנו לחורבה, בית הרוס, איפה שנמצאו עשרות גופות של יהודים שנורו ע"י הגרמנים. משם צעדנו עד "צעשאנוווי" לעבודות קשות ביותר.

בנוסף למכות חזקות התעללו אנשי אס-אס ביהודים. לפעמים ציוו על אדם אחד לטפס על עץ גבוה, ומשם בעזרת מקל קטן "לנצח" על יהודים שעמדו מסביב לעץ, ושישירו בצוותא.

לעווקאָוויטש מציין מקרה שבו רב-סרן גרמני, דאָלף, נהג לרכב על סוסתו, כשעבר ע"י הפועלים

היהודים נהג להרביץ בהם מכות חזקות, ואם מישהו התיישר קצת או נח, הרביץ בו בשוט או ירה למוות.

לעווקאזויטש (היום עובד בבית חרושת בצ'ינסטוחובה) מספר: "לפעמים נאלצנו לעמוד בנהר, עד החגורה במים, ולהוציא מקרקעיתו חול. באחד הימים, כשחזרו מהעבודה ביקש יהודי אחד, בשמו קאהן מאיש אס-אס, ששמר על הצריף שבו התגוררו, לאפשר לו לצאת לשירותים. השומר נענה, אבל, כשקאהן רק עבר את מפתן הצריף נשמעה יריה. קאהן נפצע קשה ביד ע"י השומר, ומיד חזר לצריף זב דם והתחבא. אנשי אס-אס שהגיעו לקול היריה רצו לאסור את קאהן - שלא יהיה כשיר לעבודה - ולהוציאו להורג. לא עזרו כל הבקשות והתחנונים של קאהן ושאר האנשים, והוא נורה למוות בידי הגרמנים. באותו לילה נהרגו עוד 3 יהודים. הגרמנים פקדו על האסירים לקבור את הגופות, ועל קבריהם לתקוע צלבים מעץ.

למחרת כשהלכנו לעבודה, התחילו לירות בנו. כמה אנשים נהרגו אז, אינני יודע. על ידי נהרג בחור צעיר מראדאם - שמו ליפשיץ, שאני בעצמי קברתי אותו.

ערב סוכות העבירו אותנו לראדאם, וחלק מאיתנו נשלחו אחרי זה למחנה אסטשוו, ע"י הרוביעשוו. גם אני הייתי בין אלה שהועברו לשמה, אבל לצערי המקום והתנאים היו יותר גרועים. בדרך איבד עצמו לדעת אחד האסירים. עבדנו בייבוש ביצות, יישור דרכים ותיקון כבישים. באחד הימים ציווה איש אס-אס לקבור חיים ילד מצ'ינסטוחובה, בנו של נכה מלחמה קאוואן. למזלו של הילד הופיעו פתאום יו"ר היודנראט מהרוביעשוו, בלוויית גרמני מכובד ובערנארד קורלאנד מצ'ינסטוחובה.

על מצבם הקשה של הטרנספורט הזה, נודע בצ'ינסטוחובה, ההורים ובני משפחה של האסירים התארגנו ובסכנת נפשות נסעו אליהם והביאו חבילות מזון למחנה... משפחות האנשים שהיו בטרנספורט הזה דרשו בתקיפות מהיודנראט לשחרר את האנשים.

באחת הבקשות ליודנראט כותב אחד בשם פאנטאפּעל: אני, בן 83, ממקצוע חייט, אשתי עיוורת, שני הבנים: אברהם בן 27 - ספר, ומשה בן 20 - מסגר. אברהם נתפס ברחוב, ונשלח למחנה כפיה. בנו השני, משה, חלה, ובמחנה לא מאפשרים לו לגשת לבדיקה רפואית. מצבנו קשה מאוד, ואין לנו ממה להתקיים. בקשתנו מהיודנראט לטפל, לשחרור הבן החולה קשה. הורי האנשים, שנשלחו לצעשאנווו וונערעשין, בחרו משלחת, שנסעו למחנות להשתדל להקל על מצב יקיריהם.

מצבם של האסירים הורע מיום ליום, חלקם נפלו ומתו מאובדן כוחות, מכאבים, מדיוזנטריה, טיפוס-בטן וטרטורי מפקד המחנה דאלף. חלק ממשפחות האסירים מכרו כל שיכלו, אספו כסף וניסו בעזרת שוחד לשחרר יקיריהם. אחדים ניצלו ככה.

רוב המשפחות התארגנו והפגינו לפני היודנראט. ב-22 בנובמבר 1940, כותב בז'יקאבסקי (חבר נשיאות היודנראט) לשליח היודנראט בערנארד קורלאנד: "במכתבי הקודם אליך שלחתי לך רשימת אנשים הנמצאים במחנות, והוריהם מקימים צעקות וצרות גדולות ליודנראט בעניין ילדיהם. למרות שאני בטוח - שזה לא יעזור הרבה - הנני שולח לך רשימה חדשה, וזאת, בכדי להשקית קצת את מצפוני ורוחות של המשפחות הכואבות.

לצערי, אני מוכרח לציין: אמש התארגנה קבוצה חדשה של הורים שנסעו להרוביעשוו. לא יכולנו לעצור בעדם. נעשה הכל בכדי לעצור מצב לא-נורמאלי זה."

במאמצים אל-אנושיים הצליחו המשפחות להחזיר לצ'ינסטוחובה עשרות אחדות של אסירים.

אחרי חודשיים של עינויים הצליחו היודנראט וההורים לשחרר את האסירים. לרוע המזל, עכבו הגרמנים 3 קרונות עם עובדים והעבירו אותם למחנה אחר, לאַסְטְשוּווּ.

אחרי זה התברר שהאסירים החדשים הובאו, בכדי למלא את מכסת העובדים היהודים ששחררו בשוחד ע"י ההורים מרדום. מצבם במחנה החדש היה קשה יותר מהמחנה הקודם. אחדים ברחו לצינטטוחובה בסכנת נפשות, ומה שיותר גרוע שאחדים מהם נאלצו לחזור בתור עריקים.

אברהם פֶאָנטֶאָפֶעל, שנמצא במחנות אלה מספר: "בימים הראשונים כשהגענו למחנה נהגנו להוריד את הבגדים, כשהלכנו לישון, אבל כשהעירו אותנו הגרמנים בשעה 2 או 3 בלילה ל"תרגילי-קימה", ובעד איחור בהופעה למסדר קיבלנו מכות רצח, המשכנו לישון בבגדים. היינו כ-70 איש בצריף וכשהעירו אותנו לתרגילי-קימה, הריצו אותנו עד שעה 5 בבוקר. בגמר הריצה קיבלנו קפה ולחם, אבל אף אחד לא יכול היה לשתות את הקפה, השתמשנו בו לרחיצת ידיים וגוף. מכת הכינים היתה איומה, בכדי להתנקות מהן נהגנו לפשוט את הבגדים - בזמן "עשיית הצרכים" בשדה ולנקות אותם. הבגדים בלו מרוב שימוש ואחרים לא קיבלנו, לכן נאלצנו לעבוד יחפים וערומים. אחדים התכסו רק עם סמרטוט קטן, ואחד בשם ניעדזייעלאַ מווייעלן עבד לגמרי ערום.

הממונה עלינו בעבודה, אוקראיני בשם טאַראַשְנֶקוּ, ניצל כל הזדמנות בכדי להרביץ לנו. בגמר העבודה קיבלנו צלחת מרק, ואם האחראי ראה, שמישהו מנסה לקחת צלחת מרק נוספת, התעללו בו והכריחו אותו לרקוד כמו צפרדע. פֶאָפֶל מספר, שמשבעים האנשים שהיו בצריף יותר מחמישים חלו בטיפוס. (פֶאָנטֶאָפֶעל גר היום בצינטטוחובה).

את התנאים במחנה מציין דו"ח היודנראט: "במקום החדש באוסטאָשוּווּ תנאי העבודה והחיים היו קשים ביותר. האסירים נדרשו לעבוד בסלילת כבישים בגשם ובכפור וזאת לאחר חודשיים של עבודה מפרכת".

רק במחצית השנייה של חודש דצמבר שוחררו העובדים, תשושים וחולים וחזרו לצינטטוחובה. אבל גם שם גוייסו לעבודות-כפיה.

ביום הכיפורים 1940, פלשו הגרמנים - בניצוחו של פֶרִיץ גרוֹסֶהֶקֶר לבתי-התפילה והכריחו יהודים, לבושים בטליתות לנקות מגרשי-ספורט עד השעות המאוחרות בלילה.

יהודים שברחו מנקודות איסוף

בלילה, בין 706 ביוני 1941, נתפסו לעבודה 82 יהודים. מהם 76 ברחו, ורק 6 נשארו. היודנראט קיבל הודעה לגייס 82 עובדים שיועברו לְעֶמְבֶּלִין לעבודות-כפיה. המשטרה היהודית תפסה 82 איש ושמרו עליהם בבית-מדרש באלייעָה 1.

האסירים פרצו קיר בקומה הראשונה, בעזרת-נשים, ובעזרת חבל - ברחו. היודנראט הקים ועדת חקירה בראשות העו"ד פֶאָהֶאָרִילֶע.

בסוף אוגוסט 1941 נעצרו 1,400 איש והועברו לבית החרושת "קואלען" בתנאים קשים. המקום היה צר מלהכיל מספר כה גדול של אנשים. חלק מהם נאלצו ללון במגרש פתוח של בית החרושת. בכדי להשתחרר, ניסו משפחות המגוייסיים לשחד את הפקידים, השומרים והאחראים במקום... חלק גדול הצליח להשתחרר בדרכים שונות. חלק נוסף השתחרר ע"י החלפת החטופים באנשים אחרים - הזקוקים לכסף - למחיה למשפחות.

במצב דומה, נמצאו 600 יהודים, ברחוב "סרעברנע", בתוך 7 בניינים ישנים. הודות להתערבות הממושכת של "טאָז" במשרד הבריאות הגרמני, והטענה שישנה סכנה שתפרוצנה מחלות מדבקות, הצליח ד"ר אדאם ווילברג לשחרר את האנשים שנשארו 3 1/2 שבועות ולא הצליחו להשתחרר ע"י שוחד או בצורה אחרת.

בהתחלת יולי 1942, בשבת, בשעה 11 בצהריים, הודיעו שוטרים יהודים בגיטו, שכל הגברים מגיל 14-60, חייבים תוך חצי שעה להתייצב ב"שוק-החדש" וברחוב אלייע הראשונה. קשה לתאר התרגשות האנשים. הורים נפרדו מילדים, בעלים מנשים, ילדים מבוגרים מהורים, וכולם בתפילה ותקוה "שיתראו בקרוב".

אלפי יהודים הגיעו למקום, ולכל אחד תעודה של עיסוק במקום מסויים. אף אחד לא לקח איתו חבילות, היות וכל אחד קיווה, שהוא ישוחרר. כל המקומות שסומנו לאיסוף האנשים, הוקפו ע"י שוטרים גרמניים, שוטרים פולנים, אנשי גסטאפו, שוטרים יהודים וחברי היודנראט. התרגשות הנאספים היתה גדולה. הם הסתדרו לפי מקומות עבודה שחולקו, בשורות רבות. אנשי הגסטאפו עברו בין השורות וקיבלו הסברים מאנשי היודנראט. הנאספים הסתכלו ובחנו בפחד את כל התנועות של כל הפמליה בראשות מפקד העיר, פראנקע.

אחרי המתנה של 3 שעות שוחררו האנשים למקומות העבודה. אבל רק אחרי שעה קלה קיבלה המשטרה היהודית הוראה ממפקד המשטרה הגרמני, לאסוף בחזרה קבוצה גדולה של יהודים שנשלחו למקומות עבודה - לחצר היודנראט. מיד התאספו כ-2000 איש. חלקם שוחררו הביתה והשאר הועברו לבית חרושת "מעטאלורגיג", ברחוב קרוטקע.

במשך 3 ימים עונו האנשים, ונאמר להם שישלחו אותם למחנות עבודה, לגרמניה. היהודים היו מיואשים ולא ידעו מה יהיה גורלם בעתיד הקרוב והרחוק. אחדים מהם נצלו הזדמנויות וברחו דרך הגנות. למזלם, שוחררו גם השאר לבתיהם, אחרי 3 ימים.

הגיוס "כאילו" למקומות עבודה לגרמניה הוסיף דאגה לגיטו. ובמיוחד - אחרי שבאביב 1942 - התפשטה בגיטו ידיעה על גירוש יהודי וארשה. נפסקו הנסיונות להשתחרר ממקומות עבודה. כל אחד דאג להשתייך לאיזשהו מקום עבודה מסודר, בתקוה שבצורה כזאת ימנעו ממשלוח למחנות עבודה בגרמניה.

עד 20 באוגוסט, נתפסו עוד אנשים למלא מקומות עבודה שהתפנו. 15 אקציות בלילות, בוצעו ע"י שוטרים יהודים בלילות, לפי הוראות הגרמנים.

מפקד המשטרה היהודית כותב במכתבו מ-15 בדצמבר 1941 להנהלת היודנראט "בין העצורים נמצאים ברובם אנשים מוזנחים ומלאי כינים. לכן הוא מציע למשטרה לארגן מקום עבודה, איפה שאפשר יהיה להחזיק את העצורים". ממכתב זה אפשר ללמוד איזה חלק מהאוכלוסיה היהודית נעצרה בחטיפות פתאום לעבודות שונות.

המשטרה היהודית

בברכת המשטרה הגרמנית, נוסד ב-1 במאי 1940, ע"י היודנראט, ארגון "אָרו" (בפולנית: אַינספּאַקצֶה רוחו אוליטשנגו).

למפקד היחידה הזאת נבחר מ' גאלסטער. עוזרים: א' העלמאן, בוזייקובסקי, י' נלאנדע, מ' צעצערבוים, ז' יאראצינסקי, י' שטארקמאן... בהתחלה מונו 45 פקידים, ואחרי מספר שבועות גדל

המספר ל-72. בהתחלה תפקידי ה"אירו" היה לכוון את התנועה ברחובות הגיטו, לאסור לטייל ברחובות הראשיים של העיר, לאסור התקהלות בקבוצות, לשבת בספסלים באלייע. לאחר מכן החלו לסייר ולאייש 24 נקודות בעיר, מזה: כעשרה רחובות של אוכלוסיה יהודית צפופה וב-14 מקומות ריכוז של היודנראט. תפקיד הפקידים היה להשגיח על מעבר המצרכים ליהודים, חלוקתם, המצב הסניטארי והמחירים.

תפקידם היה גם להשגיח, שלא ימצאו יהודים ברחובות, בעת מעבר שבויי מלחמה רוסיים, ומילוי הוראות היודנראט.

האוכלוסיה היהודית התיחסה לאנשי "איירו" בהסתייגות "ליצנים" אמרו שיש לנו "אוטונומיה" "אוי ואבוי" לאוטונומיה "שהגרמנים נותנים לנו".

שינוי גדול חל בפתחת הגיטו, ואנשי "איירו" נהפכו לשוטרים.

ב-21 לאפריל 1941 שלח מפקד העיר ווענדלער הוראה (למשטרה הגרמנית, המשטרה הפולנית, באטאליון 310, ו"איירו") תחת הכותרת: "הוראות שירות לשוטרי הסדר היהודיים באזור מגורי היהודים, בצינעטוחובה". "באזור הנדון אחראית המשטרה היהודית לשמירת השקט והסדר. החזקת הגוף המבצע על חשבון היודנראט. בהוראה ישנם 9 סעיפים: "שומרי-הסדר" תהיה תלבושת מיוחדת עם דרגות, שאפשר יהיה לדעת מה תפקידו ודרגתו של כל אחד. הדרגות או כפתורים המיוחדים, היו על הכובעים, או על הסרט הצהוב על הזרוע. למפקד היו 4 כוכבי כסף, לסגנו 3, אחראי על האזור - 2, וממלא מקומו - 1 כוכב.

בהתחלה התביישו השוטרים ללבוש את הבגדים החדשים עם הדרגות. מי שהעיו כן לצאת בתלבושת רצו הילדים וצחקו כאילו זה "פורים שפיל". במשך הזמן התרגלה האוכלוסיה לכך, וגם השוטרים הבינו והעריכו את כוחם.

השוטרים הופקדו גם על מקומות יציאה מהגיטו. הוטל עליהם להשגיח שיהודי - שאין לו רשיון מיוחד - לא יוכל לעזוב את הגיטו. כן עסקו בחיפוש אחרי יהודים שלא התייצבו לעבודת-כפיה, דאגו לגבות את המיסים שהטיל היודנראט, בשיתוף פעולה בעת החרמת רהיטים ע"י הגרמנים מבתי יהודים וחטיפת אנשים לעבודות שונות.

פעולות מסוג כזה הוגברו בחודשים האחרונים, לפני פינוי היהודים ממקומות מגוריהם, במחצית השניה של 1942. ה"אקציות" בוצעו לפי דרישת היודנראט או משרדים גרמניים, לתפיסת יהודים לעבודות שונות.

לא תמיד הצליחו ה"אקציות". הרבה יהודים - שחשבו שיבואו לחטוף אותם לעבודות-כפיה הסתתרו במקומות מחבוא.

רוב האקציות בוצעו בשנת 1942, ב-27 ליוני 1942 השתתפו באקציה 99 שוטרים, שהעבירו לרשויות 107 יהודים, ב-2 יולי - 31 אנשים, ב-8 ליולי - 1 עובד, 11 יולי - 9 עובדים, 16 יולי - 60 עובדים, 17 יולי - 30 עובדים, 30 יולי - 76 עובדים, 1 אוגוסט - 25 עובדים, 4 אוגוסט - 72 עובדים, 12 אוגוסט - 51 עובדים, 13 אוגוסט - 65 עובדים, 14 אוגוסט - 52 עובדים.

לאחר 16 באוגוסט פסקו האקציות, משום שכל יהודי חיפש מקום עבודה במרכזי עבודה, בכדי שיוכל להוכיח לשלטונות שהוא "פרודוקטיבי" - מביא תועלת, ולא ישלחו אותו למקומות שונים, לפי "השמועות המדאיגות מאוד שהסתובבו".

לפי צו היודנראט, סגרה המשטרה, מקומות מגורים של אנשים שברחו מהעבודות, או שלא שלמו את המס שהטיל היודנראט. בצורה כזאת נסגרו 96 דירות ב-16 באוגוסט 1942. לפי פניית לשכת המסחר ולשכת בעלי התעשייה ליודנראט, סגרה המשטרה חנויות, שבעליהן לא שלמו שכר-דירה, או

חובות כספיים אחרים. מספר השוטרים גדל מ-150 ל-250 שוטרים. עם הקמת הגיטו מספר היהודים שרצו להתגייס למשטרה, היה קטן מאוד, אבל במשך הזמן רבו המועמדים עד כדי כך שבכדי להתקבל למשטרה צריך היה לשלם הרבה "שוחד". השוטרים היו פטורים מתשלום מיסים, פטורים מעבודת-כפיה, מטרור ומעלבונות. היחס לשוטרים נהפך במשך הזמן מגישה של לעג וזילזול לשינאה, והיו מקרים ששוטרים הושמצו בפרהסיה ואף הוכו.

בספטמבר 1942, עם התחלת חיסול גיטו צינסטוחובה, הועברו כל השוטרים עם נשותיהם וילדיהם לרחוב גאריבאלדי 18, היכן שהתגוררו כבר הרופאים. במקום זה ציפו לעבור בביטחה את כל הסלקציות ולהימנע מגירוש.

אחרי ה"סעלעקציה" הראשונה, הועברו חלק מהשוטרים לבית חרושת של נשק "האסאג". שם הפסיקו להיות בתפקיד שוטרים, וקיבלו תפקיד של "פועלים-מתקדמים" (פוארארבייטער). חלק מהשוטרים נשלחו לטרבלינקה ביחד עם אנשים אחרים. נשאו רק 50 שוטרים, בעלי קשרים מיוחדים עם הגרמנים, או בעלי קשרים עם המשטרה הפולנית.

50 שוטרים אלה השתתפו ב"סלקציות", לפי פקודת המפקד דעגנהאָרט. הם גם עברו בחצרות בגיטו, וקראו ליהודים שהסתתרו בבונקרים לצאת משם. בעת החיפושים האלה מצאו השוטרים כסף ודברי ערך. רבים מהשוטרים התעשרו מאוד מהרכוש שמצאו בבונקרים. אבל היו גם שוטרים, שעזרו לידידים או קרובים להתחמק ממשלוח למחנות.

חלק מהשוטרים נהפכו לעבדים לאדוניהם הגרמנים. אחרי הסלקציות, כשנוסד "הגיטו הקטן", הם האמינו, שעם הרכוש היהודי שאספו בבונקרים ונאמנותם לגרמנים יוכלו להשאר בחיים ביחד עם המשפחות. להוכחת נאמנותם הם השתדלו לספק כל דרישות הגרמנים, וזאת על חשבון כמה אלפי יהודים שנשארו עוד בחיים.

בסוף יוני 1943, לאחר חיסול הגיטו-הקטן, חלק מהשוטרים יחד עם משפחותיהם הועברו ל"האסאג", שנהפך לבי"ח לנשק, ול"פעלצערע". שאר השוטרים הועברו לרשות המשטרה הגרמנית, שתפקידיהם היה לנקות את שארית "הגיטו-הקטן".

ב-19 ליוני 1943, בעת הסלקציה של היהודים ב"האסאג" ו"פעלצערע" נתפסו כל השוטרים עם משפחותיהם - בלי יוצא מהכלל והושלכו לבונקר יחד עם כמה מאות יהודים (הסתתרה רק אשתו של השוטר קאָהן עם ילדו בן חצי השנה). למחרת, הובאו כולם לבית הקברות היהודי ושם נרצחו ונקברו בקבר אחים גדול, שהוכן מראש.

המצב הכלכלי של היהודים בגיטו

בכדי לכתוב על המצב הכלכלי של היהודים בגיטו, רצוי ללמוד על ההרכב הסוציו-אקונומי של האוכלוסייה היהודית לאחר התחלת המלחמה. לצערך, אין באפשרותי למסור נתונים מדויקים, היות שלאחר הקמת הגיטו, הועברו יהודים ממקום למקום, מעבודה אחת לשנייה, אחרי הכיבוש הגרמני. אשתדל למסור את השקפתי, איך שאני ואחרים הערכנו זאת.

בשבועות הראשונים לאחר פרוץ המלחמה מצב יהודי צינסטוחובה היה בכי רע. מאות משפחות סבלו חרפת רעב, וציפו לנס. במרוצת הזמן התחילו האנשים להתאים עצמם לתנאים שנוצרו, ולחפש מקורות פרנסה.

לאוכלוסיה הפולנית הורשה להיכנס לגיטו, איפה שהתגוררו היהודים. זה אפשר ליהודים למכור מוצרים שונים ולנהל קצת מסחר. מצב זה היה גם בגיטו הגדול. התקיים מסחר אי-לגאלי בין היהודים והפולנים. היהודים מכרו תכשיטים, חפצי-בית, בגדים וכו'. נוצרו בתי-מלאכה זעירים לייצור סבון, ניירות, משחת נעליים וכו'.

אחדים הקימו טחנות קמח קטנות. לפולנים קל היה להעביר לגיטו חיטה, והיהודים טחנו את החיטה וקיבלו מהאופים תמורת ק"ג חיטה - 1 ק"ג לחם, ברור שהעודף נשאר בתור רווח לאופים. לרוב התעסקו במכירת המצרכים השונים ילדים בגיל בי"ס.

נתון סטטיסטי מ-31 לאוגוסט 1940 מראה, שמ-3800 ילדים בגיל בי"ס רק 1194 (31.4%) ו-1,249 ילדות מ-3,776 (33.1%) נרשמו לבית הספר. מרבית הילדים שנרשמו - לפי דרישת היודנראט היו ילידי 1931-1933. מהם 60.1% בנים, ו-59.2% בנות. בני גילים גבוהים יותר, לא נרשמו כלל, משום שעזרו לפרנסתם של המשפחות.

בחודש ספטמבר 1939 החרימו הגרמנים את בתי החרושת שהיו שייכים ליהודים. אחדים מבעלי בתי החרושת המשיכו לעבוד במפעל - לפי בקשת המנהלים הגרמנים, שלא הצליחו ולא הבינו איך לנהל את המפעל. היהודים היו מרוצים, כי היה להם קיום, ויכלו גם להשגיח על רכושם, מתוך תקוה שזה פעם אולי יחזור אליהם.

למפעלים שונים מונו קומיסרים גרמנים. יהודים - בעלי המפעל, התאימו מפתחות ובלילות הוציאו סחורות - בשיתוף פעולה עם השומרים הגרמנים - ובצורה כזאת התקיימו. היו יהודים שניהלו מסחר רשמי, חופשי, או פעילויות מסחריות אחרות, ובצורה כזאת התקיימו. אחדים נאלצו לעבוד במקומות עבודה (פלאצווקס) תמורת 4 גילדן, שקיבלו מהיודנראט, בכדי לקיים את המשפחות. העובדה שחלק מהאוכלוסיה היהודית מצאה מקורות פרנסה וקיום, איפשרה למוסדות לעזרה סוציאלית לעזור לנצרכים, לזקנים, ליתומים ומחוסרי כל אמצעים. המצב הכלכלי איפשר ליודנראט להטיל מיסים ישירים ועקיפים. הכסף שנאסף הופנה להחזקת בתי-חולים, זקנים ובתי-זקנים. עמדת היודנראט היתה שכל האוכלוסיה צריכה להשתתף בהחזקת המוסדות. בעת קבלת כרטיס-מזון, חלוקת פחם או סבון, חוייב כל אחד לשלם 2 זלוטי. המס הזה נגבה מכל האוכלוסיה, אפילו מהעניים ביותר.

בהשוואה לערים אחרות, המצב הכלכלי בצ'ינסטוחובה היה טוב. לכן, אנשים רבים הביאו לצ'ינסטוחובה קרובי משפחה ממקומות אחרים, ובמיוחד מגיטו לודז', שמשם הגיעו ידיעות מחרידות. רשיונות להביא קרובים לצ'ינסטוחובה ניתנו רק ע"י מפקד העיר, אבל, למעשה כל הבקשות נדחו. הידיעות על המצב הכלכלי הטוב "נגן-עדן" בגיטו צ'ינסטוחובה התפשטו מהר, ולמרות האיסור והתנגדות היודנראט הגיעו הרבה יהודים באופן בלתי רשמי ממקומות שונים. חלק הארי של הפליטים נזקק לעזרה, לקיום המשפחות. אולם המוסדות היהודיים היו מוגבלים מאוד באפשרויות ואמצעים להגיש עזרה לכל הנצרכים.

המחלקה הכלכלית של העיר היתה בידי "פולקס-דודשה" זאוואדא, ואיש אס-אס שלעכט. בעזרת "עוזרים" יהודים דאגו להחרים בתי מסחר של יהודים. סוחרים פולנים ניצלו את מצב זה, ובעלי בתי מסחר הפולנים ניצלו ונהנו מאוד מהמצב שנוצר.

עוזרו של ווענדלער, לאסקי, קיבל רשות להחרים את כל חנויות דברי העור ונעליים של היהודים, אהובתו של ווענדלער, גבי פאשעוויטש, קיבלה רשות להחרים את כל הרכוש שנמצא בחנויות ובתי מלאכה שהיא רק תחמוד. ואכן, היא שדדה הרבה סחורות והקימה "בית-מסחר" בבנין שהיה פעם בנק התעשיינים והסוחרים ברחוב אליע מספר 22.

על המצב הכלכלי הקשה ששרר בגיטו, אפשר ללמוד מנתון סטטיסטי המופיע בירחון סטטיסטי של היודנראט (ראַטשניק סטאטיסטישני) שיצא לאור ב-1941. בכרטיסיית היודנראט רשומים 14,900 נפשות שהם 4,058 משפחות, שפנו לקבלת עזרה מהמחלקה לעזרה סוציאלית. המספרים האלה כוללים 651 משפחות, שהם 2,169 נפשות שלא היו תושבי צ'נסטוחובה.

בגטו היה רק מספר קטן של רחובות עם כיווץ מסודר, ובגלל תנאי דיור רעים, ודוחק גדול, פרצו בגטו מחלות מידבקות, כמו טיפוס ודיזנטריה. התוצאות היו מאוד טרגיות, ומספר החולים גדל מיום ליום. הטיפוס פרץ לראשונה ב"אָזול" של הפליטים שבאו מלודז' והתגוררו בבי"ס מקצועי ברחוב גרנדצ'רסקא 6.

העוני גרם לריבוי גניבות, בעיקר: דברי אוכל והלבשה. להרעת המצב תרמו גם ה"מוֹסְרִים", אנשים שהודיעו לשלטונות הגרמנים של עיסוק של יהודים ורכושם. ידועים היו ה"מוסרים": עליאש שעפּטעל, שבתמורה להלשנות קיבל רשות לנהל בית-מרזח, בו ביקרו גרמנים שקיבלו ממנו אינפורמציה. ידועים גם: יהודה מאיר בעסער מואווערציע ויאקוב ראָזענבערג מלודז', שעסקו בהלשנות. ה"מוסרים" האלה, צברו הון רב, כן, את "חלקם" הניכר מהרכוש ששדדו הגרמנים, ובנוסף, קיבלו מהיהודים תשלום בכדי לעזור לשחרר את האנשים מידי הגרמנים. הם נהנו גם מרשות מיוחדת לצאת מגבולות הגטו בלי לענוּד על היד אגד עם מגן דוד. מדי יום ביומו גדל העוני בגטו, בגלל הגזירות השונות וגידול האוכלוסיה.

עזרה סוציאלית

כבר בחודש יוני 1939, לאחר ביקורו של געבעלס בגדאנסק, הורגשה ירידה במסחר בצ'נסטוחובה. הנפגעים הראשונים היו עובדי-תחבורה: סבלים ובעלי-עגלות. מאוחר יותר פועלים בבתי חרושת ובעלי מלאכה זעירים. עם פרוץ המלחמה הורע המצב מאוד.

בסוף ספטמבר 1939, ארגנו יעקב ראזינע (מנהל "טווי") ומענדעל אָש (בנו של הרב אש), עסקנים ידועים בעיר, מערכת להגשת עזרה דחופה לנצרכים, שעמדו על סף הרעב. במיוחד יש לציין את עזרתו הברוכה של יצחק זשאנשינסקי שתרים את הסכום הגדול ביותר למטרה זו... השתתפו גם באופן פעיל נתן ראדאָל, צעשָא קאָזאָק ומאוחר יותר יאָקוב טעמפעל. היענות האנשים לעזרה היתה ניכרת וזה איפשר לחלק למשפחות הנצרכות באמת, 10 זלוטי והרבה פחם, בתור עזרה ראשונה.

בהתחלת 1940 אירגן היודנראט "משרד לעזרה סוציאלית", בראשות נתן ראָדאָל ובעזרת צעשָא קאָזאָק ויאָקוב טעמפעל. מתנדבים התגייסו לעזור ב"עזרה לחגים" והכנות לקראת החורף, נוסדו שישה מטבחים, שחילקו ארוחות צהריים חינם או בתשלום מזערי. המטבח הראשון נוסד בהתחלת 1940, בבית התפילה ברחוב נאדז'עצ'ינא 30, שחילק 825 ארוחות צהריים בכל יום, בתשלום של 10 גראשען לארוחה. המטבח השני נפתח ב-19 אפריל 1940, באולם "מכבי" וחולקו בו 1,000 ארוחות צהריים בכל יום וגם בתשלום של 10 גרושים. המטבח השלישי הופעל ב-5 לאפריל 1940, בבנין המקוה ברחוב גריבאלדי וחולקו בו 1,025 ארוחות צהריים ובלי תשלום. המטבח הרביעי נפתח ב-7 לאפריל, ברחוב אלייע 12, באולם של בעלי-מלאכה וגם פה חולקו ארוחות ל-1,030 אנשים בלי תשלום. באותו זמן הופעל גם המטבח החמישי, ברחוב פילסודסקי 11 (מטבח האינטליגנציה) המיועד לשרת 450 אקדמאים ואנשים במשרות שונות בתשלום של 70 גרושים עד 1.10 זלוטי, עבור ארוחות צהריים. המטבח השישי הופעל במאי 1940 באולם ה"בונד" ברחוב פילסודסקי 17, וחולקו שמה 1,040 ארוחות תמורת 10 גרושים.

נוסף לכך ארגן משרד העבודה שע"י היודנראט מטבח שדה, בו חילקו קפה ולחם לעובדי-כפיה, שעבדו ב"פֶלצובקעס". בכל המטבחים, פרט למטבחים מס' 5 ו-6 הגישו ארוחות די דלות, אבל האוכל שקיבלו היה תוספת רצינית ל-50 גרם לחם שחולקו לכל נפש - והצילו הרבה מחרפת רעב. במשך שנת 1940 חילק המשרד לעזרה סוציאלית של היודנראט מצרכים שונים לנצרכים. נאספו גם בגדים, מצעים, נעליים, שחלקם הועברו לראָדומסקו - לבית-החולים.

מדי פעם, פנה המשרד לעזרה סוציאלית לאוכלוסיה היהודית להרים תרומות לנצרכים. ב-28 לנובמבר 1940 פנה המשרד בפנייה מיוחדת בה נכתב: אלפי יהודים עומדים בפני מוות ופחד מקור ורעב. האוכלוסיה לא יכולה להישאר אדישה, על כולם להתאמץ בכדי להקל על הנצרכים... הקול-קורא מסיים במילים אלה: "זיכרו: תמיד מאושר יותר האדם שנותן את הנדבה, מזה שמקבלה".

בהתחלה חלק גדול מהאוכלוסיה התייחס באהדה לפנייה. אספו חפצים וכסף והעבירו לוועד המטפל, אבל בסוף 1940 חל שינוי, וזאת בגלל היחס של האוכלוסיה לפעולות היודנראט והמצב הכלכלי שהלך ורע, בנוסף למיסים הכבדים ודרישות הגרמנים שהתעצמו. התרומות בהתנדבות עבור הנצרכים קטנו מאוד. היודנראט הגדיל בכל פעם את המיסים הישירים ובלתי ישירים וזה התנקם במיוחד בקשי-היום. בעת קבלת אישורים לקניית תפוחי-אדמה, פחם ולחם, חייב היה כל אחד לשלם עבור האישורים.

ע"י המחלקה לעזרה סוציאלית נוסדה ועדת פליטים של יהודי לודז', שתפקידה היה לאסוף תרומות לעזרת הפליטים מלודז'. בראש הוועדה עמדו יאָראָטשינסקי ובאָביאַצקי, שפעלו הרבה להקל מצב פליטי-לודז' שהיו צינסטוחובה.

אחד המוסדות הפעילים בהגשת עזרה סוציאלית היה "דאָבראַטשינאַשטש". בראש מוסד זה עמד העו"ד מ. האטענפעלד. המוסד החזיק בית-זקנים בו היו 188 אנשים, בית-יתומים עם 150 ילדים וגם תמך בבית החולים היהודי.

התארגנה גם ועדה לעזרת פליטים, שעיקר תפקידה היה לאסוף כסף לעזרת פליטים שחיו בתנאים קשים מאוד. הכספים הגיעו מתרומות וגם בחלקם מה"גיוינט" (דזשאַינט), אבל לצערנו עזרתם היתה מינימלית. העזרה הממשית היתה המטבח ששירת 250 אנשים וילדים שקיבלו כל יום ארוחת-צהרים טובה. במטבח טיפלו יאָקוב טעמפעל וגברת ליפּינסקאַ.

תפקיד מיוחד בפעילות של "העזרה הסוציאלית" היתה ל"טאַז", שהיה מאוד פעיל בהנהלת יאָקוב ראָזינע ועוזרו, כותב שורות אלה. כבר במחצית השניה של ספטמבר 1939 חידש "טאַז" את פעילותו. הראשונות שהתגייסו לפעולה - בהתנדבות - היו: האַנקאַ בירנבוים וגעניא ווינדהיים, שעבדו לפני כן ב"טאַז" בתור אחיות בעזרת חולים. אחרי כן התגייסה האחות חנה יאָנאַווסקאַ (רעייתו של המורה לעברית הידוע). מהרופאים התגייסו - בהתנדבות - גב' האַללעמאַן ורופא פנימי דוד בלומענפעלד. בתור פקידים התגייסו דזשוניע ראָזען (בתו של ד"ר ראָזען), מאָטעק קושניר וצעשאַ זשאַנשינסקאַ. אחרי כמה שבועות התנדבו לפעילות ב"טאַז" הרבה צעירים והמנתח לייזער גלאַטער.

בהתחלה פעלו 3 מחלקות: ילדים, פנימית וכירורגית. "טאַז" נתקל בקשיים רבים. הדאגה הגדולה והקשה ביותר היתה: הטיפול בעובדים, שנפצעו והגיעו למוסד לקבל טיפול. האנשים לא היו רגילים לעבודות קשות ומסוכנות ולכן נפצעו ונפגעו פיזית וגם רוחנית. ל"טאַז" הגיעו גם פליטים ממקומות אחרים לקבלת עזרה, ועניי צינסטוחובה. "טאַז" נאלץ להרחיב את פעילותו. בהתחלת 1940 הופעלו שני נשיאי "טאַז" לשעבר: עו"ד מענדעל קאַנאַרסקי וד"ר אַדאַם וואַלבערג, 19 רופאים ו-5 אחיות ועוד עשרות צעירים. הוקמו מחלקות חדשות: נגד שחפת, אף וגרון, מרפאת שיניים, מעבדות ו"טיפת-חלב" ליונקים, וכן עזרה לחולי שחפת. בסוף 1940, לפני הפינוי הגדול, עבדו ב"טאַז" 31 רופאים, 8 אחיות ו-200 סניטארים/יות, שעברו השתלמות ב"טאַז". כל הרופאים היהודים - בלי יוצא מהכלל - היו פעילים בתחנות שונות של "טאַז" במניעת מחלות מדבקות. את כל נקודות העזרה אירגן ד"ר וואַלבערג.

פעילות "טאַז" הקיפה את כל העיירות בסביבת צינסטוחובה, בהגשת עזרה רפואית למקומות: קלאַבוצק, גזשעפיץ, טרוסקאַליאַס, פאנקי, פשיסטאן, פאָיענטשאַ, קאַמיק, מיעדזנא, אַמסטוון, פשירוון, יאָנאַווע, אַלשטיין, שטשעקאַטשין, וולאַשטשאָווע, לעלעו, בושאזשניצא, פאָראַי, שזאַרק, ומישקוון. בכל עיירה אורגן ועד של "טאַז" שטיפל בבעיות רפואיות, אבל גם בתפקידים אחרים. נוסף לעזרה רפואית שהגיש "טאַז" העבירו לעיירות מצרכי-מזון, בגדים, נעליים לילדים. למקומות שונים העבירו גם סכומי כסף שה"גיוינט" הקציב ל"טאַז" למטרה זאת.

נעשתה גם פעולה לעזרת יהודי לודז'. "טאַז" בצינסטוחובה העביר לסניפי "טאַז" בקלאַבוצק וקזשעפיץ - שהיו תחת שלטון הרייך - כסף, בכדי לקנות מצרכי-מזון עבור יהודי לודז'. הפעולה הזאת נעשתה במסירות נפש ע"י שליחים יהודים ופולנים. יש לציין, שפרט למקרה אחד עם מר באָדר, איש "טאַז" בעבר, שנתפש ע"י הגסטאפו, כשהתגנב לצינסטוחובה. אחרי עינויים הצליחו לשחררו, אבל לצערנו, נשלח אחרי כן לטרבלינקא ושם נספה עם אחרים. פעולה זאת של "טאַז"

בעיירות נפסקה באפריל 1941, לאחר שהוקם הגיטו בצ'נסטוחובה, ומסביב לגבולות היתה שמירה חזקה.

אחת הפעולות המבורכות של "טאז" היתה, הקמת מרכזים לחלוקת מצרכי מזון לילדים מגיל 3-15. בהתחלה חולקו 600 ארוחות. עם התגברות גל הפליטים, והרעת המצב, דאג "טאז" להגדלת הטיפול. ביולי 1940 חילק ה"טאז" 2,008 ארוחות לילדים. נוסדה גם עזרה "ליילד ואס" נוסף לעצות ועזרה רפואית חולקו 351 מנות אוכל ליונקים.

משרדי "טאז" נמצאו בכמה רחובות בתחום הגיטו. ברחוב ב. יואסלעוויטשה פעלה מחלקה פנימית למבוגרים, ומחלקה פנימית לילדי בית ספר, מחלקת אף וגרון, מחלקה לחולי שחפת, מרפאת שיניים, רנטגן, מנורות קוורץ ובית מרקחת. ברחוב אלייע 6 היו מחלקות: פנימית, עור, מין, כירורגיה, טיפת חלב, מחלקת נשים ומחלקת עיניים. ברחוב קאטעדראלע 6, היתה מחלקה למחלות מדבקות, ברחוב פשעמיסלאווא 6 מקום ומטבח בשביל ילדים בגיל בית ספר, בפשעמיסלאווא 11, מעון יום ומטבח לילדים בתי ספר, וחלוקת חלב ליונקים וליילדים עד גיל 3, וגם לחולים.

החזקת כל המחלקות ותיפקודן השוטף היו קשורים בהוצאות כספיות שהלכו וגברו. "טאז" נאלץ ללוות כסף, אצל יהודי צ'נסטוחובה, בהתחייבות להחזיר בגמר המלחמה. גם מרכז ג'וינט בוארשה ביקש מהנהלת "טאז" בצ'נסטוחובה ללוות כסף עבורם, אצל יהודי צ'נסטוחובה. במאמצים גדולים ניסו והצליחו אנשי "טאז" לארגן סכומים מסוימים. חייבו בעלי דירות לשלם שכר דירה, ארגנו בזארים, שמכרו חפצים שילדים יצרו, כמו: סלים, נעלי-בית, ארנקים וכו'. חפצים אלה הוצאו למכירה במקום שהיה פעם בית מרקחת של גרילאק, ברחוב ווארשאבסקה. נאספו גם כספים לעזרת מועדוני נוער.

בחודש מאי 1940 נוסדה מחלקה ל"עזרה עצמית" (זשעט, עס, עס) שתפקידה היה לעזור כספית לכל מוסדות לעזרה סוציאלית. כתוצאה מכך הופסקה העזרה מ"ג'וינט", והעזרה הכספית של "זשעט, עס, עס" היתה קטנה. הארגון "זשעט, עס, עס" לקח על עצמו לטפל בבית הזקנים, שבו שכנו 150 ילדים ממועדון של "טאז".

התוצאה של פעילות "זשעט, עס, עס", היתה, שמ-18 ביולי 1941, מכל המטבחים נותר רק מטבח ששירת את עובדי הכפיה וחילק 1,150 ארוחות צהריים, המטבח ברחוב גאריבאלדי 18 חילק 600 ארוחות, המטבח ל"אינטליגנציה" והמטבח של יהודים דתיים התקיימו ממקורות כספיים עצמיים. מתוך 2,008 ילדים שהיו במועדוני "טאז" קיבלו רק 1,400 ילדים אוכל, ומאוגוסט קיבלו רק 1,200 ילדים.

שלום-בית לא התקיים בין "טאז" והיודנראט. הסכסוך הראשון פרץ בדצמבר 1939, כשאחדים מחברי היודנראט השפיעו על הגסטפו ש"יתעניינו" בפעולות ה"טאז". ב-21 לינואר 1940, הזמין הממונה על ענייני היהודים בגסטפו את בא-כוחו של "טאז", וחקר על פעולות המוסד, ודרש מהם ציות מלא ליודנראט. נציגי "טאז" הוזמנו פעמיים לגסטפו, שם שמעו אותן אזהרות. למרות התערבותו של ג'וינט מוארשה, היחסים בין "טאז" והיודנראט לא השתפרו. בסוף פברואר 1941 הזמין ממלא מקום של מפקד העיר קאדנער, נציגי "טאז": קאנארסקי וואלבערג (וואלבערג קיבל סטירת-לחי מקאדנער) בנוכחותו של קאמפינסקי, יו"ר היודנראט, ציווה קאדנר "שעל "טאז" להפסיק מיד כל פעילות עצמאית, ולהעביר את כל הפעילויות ליודנראט."

לאחר פגישה קשה זאת קיבל קאנארסקי, יו"ר "טאז", התקפת עצבים ושיתוק. אחרי תקופה ארוכה חזר קאנארסקי לפעילות מוגבלת ב"טאז", ונשאר נכה עד לחיסול הגיטו, וביחד עם אלפי

יהודים מצניסטרטוחובה נשלח לטרבלינקה. בגלל שיתוק ביד אחת ורגל התקשה לעלות על הקרון ושוטר גרמני הרביץ לו מכות עד שנפל כמעט גוסס, ובמצב כזה העלו אותו לקרון. למחרת המקרה הטראגי, הוציאה הנהלת "טאז" "קול-קורא" בשפה הפולנית - בצורת מודעת אבל - על פטירתו של קאנארסקי ועל תיפקודו הנבזי של היודנראט. ההודעות הללו הופצו בכל צניסטרטוחובה, והועברו גם למוסדות שונים, יהודיים, בכל פולין. נוסח ההודעה היה בערך כך:

טשענסטאכאו, 28 ימים בחודש שבט, שנת 5701

התחנה להגנת יתומים בצניסטרטוחובה

"כשאלוהים רוצה לגרום סבל נורא לאנשים, מוסר אותם בידי האחים שלהם"

לזכרו הקדוש של ד"ר "טאז"

ב-28 בשבט 5701, בשעה 19:30, ברחוב סוביעסקי (מקום מושבו של מפקד העיר הגרמני ל.ב.) נפטר באופן פתאומי, בגיל פריחתו האמיתית, הידוע, הנאהב והמכובד בכל החוגים בעיר, ד"ר "טאז".

ברגעים האחרונים, כשהיה עוד במלוא הכרתו, מסר לעצמו דין וחשבון על סיבות מותו בטרם עת.

בזמן הגסיסה נכח במקום יו"ר "ראסטא" (יו"ר היודנראט ל.ב.) שנפרד ממנו בנשיקת "יהודה איש קריות" על שפתי הגוסס שהצליח לספר בלחישה על רצונו העז - שהנחה אותו כל חייו להקל ולרפא חולים יהודים, להגיש להם סעד ועזרה ועל אלפי ילדים יהודים שדאג להם תמיד לארוחה חמה. בכל חייו צעד בשקט, בעדינות, נאמן, בעל לב, פתוח ותמיד דאג לחולים עניים ורעבים. אופייני לו, שלא דרש אף פעם טובות הנאה לעצמו עבור הטיפול בכל הנצרכים.

עזב אותנו בזמן שהצטרפנו אותו ביותר, כשאלפי חולים היו זקוקים לעזרתו, ואלפי ילדים הושיטו ידיהם לקבל פרוסת לחם.

הקהילה היהודית, בעיר בה נולד והיה נאהב, לא תשכח אותו, את פעילותו, ותשמור את זכרו לעד.

הודעות על סידורי הלוויה, במקום "גדולי-האומה" ימסרו ע"י יו"ר היודנראט, האדון פאכאלערא (פאהאריללע ל.ב.).

צבועים ומתחזים לידידים מתבקשים לא לבוא לנחם.

כבוד לזכרו הטהור של ד"ר "טאז"!

הקרובים.

ב-22 למרס 1941 החליטה הנהלת היודנראט לקבל לידיה את ה"טאז". למחרת פנו למשרדי "טאז" הח' באזשוקאווסקי, קורלאנד וגעריכטער, וקיבלו לידיהם את הנהלת "טאז". ב-25 למרס הופיע ב"טאז" ד"ר גערינג (מורה של הגמנסיה) והודיע: שנבחר ע"י היודנראט להיות ממונה על "טאז". הנהלת "טאז" פוזרה. פעילות המוסד נמשכה עוד מספר חודשים ונפסקה ב-22 ספטמבר 1942 עם חיסול הישוב היהודי בצניסטרטוחובה.

פעילות תרבותית

עם התחלת הכיבוש הגרמני, הופסקה הפעילות התרבותית, נסגרו כל הספריות וכל בתי הספר והגימנסיות. הגזרות על האוכלוסיה הלכו וגברו, וכל אחד דאג כיצד להתגבר ולהחזיק מעמד... בסוף חודש ספטמבר 1939 התאספו פעילים בענייני תרבות והחליטו להמשיך בפעילות תרבותית במחתרת וקצת בגלוי. לא כל עסקני התרבות יכלו להתגייס. פעילים במפלגה הקומוניסטית לא יכלו להשתתף בפעילות, היות ששמותיהם היו ידועים לשוטרים החשאיים הפולניים ובמיוחד לוויסאלאווסקי ופיטראווסקי (פעטריק) שהכירו אותם ופעילותם עוד מלפני המלחמה. לאחר חודשים אחדים, בהתחלת 1940, התחילה פעילות תרבותית. סטודנטים ותלמידי הגימנסיה והורי התלמידים דאגו להתחלת הלימודים. בצניסטוחובה היו אז 208 מורים ו-7,576 ילדים בגיל בית הספר. בעזרת המורים בגימנסיה הועברה תכנית לימודים לתלמידים מבוגרים ותוכנית מיוחדת לתלמידים צעירים.

מועדוני נוער

בלימודים אלה השתתפו בעיקר ילדים, שהוריהם יכלו לשלם עבור הלימודים. רע יותר היה מצבם של הילדים שהוריהם לא יכלו לממן את הלימודים. הוחלט לכן להפוך למועדוני-הנוער את מקומות ההזנה של "טאז", בהם קיבלו בהתחלה 600 ילדים ואחרי כן 2,008 ילדים, 3 פעמים ביום ארוחות וגם לימודים.

על המחבר, כמורה בעבר בבתי ספר "ישא" הוטל לרכז ולארגן את המועדונים האלה. בתוך האוכלוסיה היתה היענות יפה לפעולה זאת, וכך התנדבו לפעולה זאת יותר משישים מתנדבים. והראשונים: לאה וויינבערג, רוזשקע געלבער, סאבע גינזבערג ורבקה וואזשעכא. נוסף לאלה התגייסו כ-60 צעירים, במיוחד בנות שבהתלהבות ומסירות נפש התמסרו לעבודת קודש זו. ורק שמות אחדים מהפעילות: סאלא שיוואק, יאזיא מאסס, אירא שטערענויס, האחיות פאליא ודאשא שטשעקאטש, אביב רעזינע, יצחק פיינער, לילי קרישטאל, סטעפא האפטקע, רוזשע לאנדויי, זאשא אפאטאווסקא ובת 16 פראשקעוויטש.

בהתמסרות ובהתלהבות הפכו הצעירים את המועדונים לקן חם, לא רק בשביל ילדים שקיבלו שמה אוכל, אלא לכל ילדי העיר.

הילדים חולקו לקבוצות, בהתאם לגילם והשכלתם, ובצורה כזאת יכלו להמשיך בלימודים. נפתח קורס לעבודות יד בהנהלתה של האומנית גברת מענדעלסאן. בכל שבת התקיימו פגישות, בהן הובהרו בעיות שונות בחינוך ילדים בהנהלת כותב שורות אלה והגברת פרופסור לאניע ראזענצווייג בהן דנו גם בבעיות שהתעוררו במשך השבוע.

בשנת 1941 החלו מורים מהגימנסיה היהודית לעזור בפעילות החינוכית. הצטיינה במיוחד גבי לאניע ראזענצווייג שרכשה את אמונם ואהבתם של כל העובדים והעוזרים והיתה פעילה עד לחיסול הגיטו, וביחד עם כל המחנכים, העוזרים והילדים הועברו למחנה טרבלינקה, איפה שכולם הושמדו.

הצגות

קרן אור, באפילת הגיטו, היו הצגות הילדים, שהתקיימו כל חודשיים. ההצגות היו בשפה הפולנית וידיש, השירים של פרץ, רייזן, מאניע לייב וסופרים יהודים אחרים, ששרו אותם במועדונים, נשמעו בבתי היהודים, בכל מקום שרק היו יהודים.

להלן שיר "המנון הקלוב", שיר נהדר המהלל את פעילות המועדון, רצון הילדים להיות יחד בשמחה. העזרה המסורה של המורים והמטפלים. לכן "בואו ילדים ללמוד ולעבוד, פה יהיה לכם חם, פה יהיה לכם טוב" (השיר נכתב בידיש בחרוזים).

פעילות תרבותית זאת היתה לא-לגאלית, התנהלה בסתר, והתייחסה לא רק לילדים, אלא גם למבוגרים. בהנהלתם של יאקוב ראזינע, אסתר ראזינע, ל. ברענער, פישל בלומענקראנץ, לייב סרעברניק וישעיה בארנשטיין. התארגנה מקהלה וחוג דרמטי של מבוגרים, תחת מסווה של "טאז". המארגנת היתה גברת ראזינע והמנצח החזן סרעברניק. במקהלה ובחוג הדרמטי השתתפו ב-170 נשים וגברים. ההופעות התקיימו באולם הקולנוע לשעבר ברחוב אליע 12. הניהול הטכני והאירגוני בוצע ע"י מאכל בִּינְצווייג ונח קורלאנד, ובתפאורה - לייב קושניר. ההופעות התקיימו מדי חודש, ותרמו תרומה חשובה להתרוממות הרוח ליהדות צינסטוחובה.

בנוסף להצגות מקוריות של קלאסיקנים ידועים, היו גם הצגות בהן תיארו את המצב בגיטו תחת השלטון הגרמני, ואיך היה המצב פעם, שנכתבו ע"י המשורר הצעיר מצינסטוחובה פישל בלומענקראנץ שמת בצורה טראגית. אחת ההצגות החזקות ביותר של בלומענקראנץ שהוצגו ע"י החוג הדרמטי היה "זבאָנשיין". המחבר מתאר אמא שאיבדה את בנה היחיד, בעת פינוי מקום מגוריהם.

ההצגות התקיימו בצורה מחתרית, אבל בכל זאת אולם הקולנוע היה מלא אנשים. הקהל קיבל בתשואות את השחקן ישעיה'לה באָרנשטיין (שכונה בשם חיבה "דזייגן מצינסטוחובה") ושכח לשעה קלה את הצרות.

עיתון

הופיע גם עיתון - בלתי לגאלי - בשם "ראסטא" (ראַדאָ קטאַרשיד). העורך היה וועלבערג ובעזרת קאָנאַרסקי, ראָזינר, ברענער, האחים פאָגעל אין מענדל אַש. בביצוע הטכני עסקו: שרה כליוונער (מהבית אַקרענט), מאָטעק קושניר, דאטנער, ועוזר בלעכשטיין. בחלק האומנותי והציוריים עסק לייב קושניר.

"ראסטא" סיפר והבליט את הצרות של יהודי צינסטוחובה תחת הכיבוש הגרמני, על פעילותה הבזויה של הגסטאפו, המשטרה הגרמנית, מפקדת העיר, ועל תפקידו הטראגי של היודנראט והמשטרה היהודית.

מתוך פרסומים ב"קאָראַקאַטוֹן ראסטא" יש להזכיר את הקריקטורות:

1) "האַלד זשידאַווסקי", במרכזו יו"ר היודנראט, וכל נבחר היודנראט עם הפקידים נשבעים, שבועת אמונים. בחזית עומד אדם ובידו דגל עם כתובת "סאלוס ראסטא סופרעמא לעקס עסט" (בריאות היודנראט במקום הראשון).

2) בקבוקי יי"ש עם פקקים בצורת כובעים של המשטרה, ומכל בקבוק רואים אחד מחברי ועד היודנראט שעושה חיים במסעדות.

3) "האַקוס פאָקוס": גזבר היודנראט זורק באוויר ניירות, ההופכים לכסף ונופלים ישר לכיסו.

4) "אף פעם בחיים לא רקדתי" - קריקטורה של ד"ר זאנדשטיין הרוקד לפני היודנראט (זאנדשטיין מוצאו מצינסטוחובה, שבמשך שנים רבות למד וחי בגרמניה, העריך עצמו למומחה גדול ברפואה, מחניף ליודנראט ועזר בחיסול "טאז").

- 5) "תפוחי-אדמה": קרונות רכבת מלאים בתפוחי-אדמה עומדים בתחנת הרכבת, ויהודים עם שקים ריקים מסתכלים על הקרונות, שעל ידם עומד מנהל הבנק לשעבר, והיום "ממונה על אספקת מזונות מטעם היודנראט", אוסף תפוחי-אדמה בשביל היודנראט, ופונה לאוכלוסיה הרעבה ואומר "בשבילכם אין עכשיו תפוחי-אדמה".
- 6) כלב, שראשו גזבר היודנראט וממולו ד"ר וואלבערג עם סמל ה"טאז" ומפיו של הכלב יוצאת כתבה "אם אני לא אתן לך כסף תוכל לפנות ל"ראסטא".
- 7) המחלקה לחולי-עור ב"טאז": ד"ר וואלבערג יושב וממולו עומד החולה ד"ר יערעמי גיטלער - חבר היודנראט - וידיו מלאות פצעים. מפיו של ד"ר וואלבערג יוצאות המילים "ידיים אלה, לעולם לא תחיינה נקיות".
- 8) "תפילת-ערב": ד"ר קאדינעל (מפקד המשטרה היהודית, הידוע ביחסו הרע לאוכלוסיה היהודית) כורע ברך ובמבט מלא רחמנות מסתכל בתמונת אשה התולה בחדר השינה שלו.
- 9) "חוקי רומא": ספר חוקים עטוף בנחש שראשו דומה לראשו של פאהראיללע (אחראי על מחלקת הארגון של היודנראט).

העורך של הקריקטורות, הנזכרות לעיל, נעשו ע"י חברי המערכת בעיבודם של ד"ר וואלבערג. הציורים, ואחרי כן כל הצילומים המרובים נעשו ע"י לייב קושניר - בכשרון רב. בהפצת ה"ראסטא" השתתפו שני פולנים, אחד בשם קאזלאווסקי, שהחביא את העיתונים אצלו בבית מחוץ לגיטו, וקרויזעל שלקח את העיתונים לורשא ושלה אותם בדואר לפי כתובות שקיבל.

ספריה

השפעה גדולה על חיי התרבות בעיר היתה לספריה שנעשתה בחדרי-חדרים, והכילה כ-25,000 ספרים. בפברואר 1940 הועברה הספריה בחשאי מרחוב אלייע 20, לרחוב נאדזשעטשנא לידי הספרנית רייזעלע בערקנשטאט, שטיפלה בחלוקת ספרים למאות קוראים ולקבוצות שונות, עד שנאסרה ע"י הגסטאפו ביולי 1941 וכל הספרים הוחרמו.

חוגים

פעילות תרבותית יפה נעשתה גם ע"י "ארבייטעס-ראט", שפעל תקופה מסוימת בין החברים שלו: שיחות בין חברים, הרצאות וכו'. במשך תקופה מסוימת התקיים חוג דרמטי בהנהלת הגבי מאַקס כראַפּאַרט ואַרבאַק (שניהם היו פעילים לפני המלחמה בחוג הדרמטי) שהיו גם פעילים בחוג הדרמטי של "טאז". הם הציגו את "הזכיה הגדולה" (דאָס גרוסע געווינס). הפעולה של החוגים הדרמטיים ומקהלת הילדים התקבלה באהבה ע"י האוכלוסיה. היודנראט דרש לצנזר - לפני ההצגות - את כל החומר, בכדי לא להרשות התקפות או ביקורת על היודנראט וביקשו רשות מהגרמנים להפעיל את החוגים הדרמטיים, בפיקוחם. לראשונה פנה היודנראט למפקד העיר לקבל רשות להקים קורסים ללימוד שפות לצעירים מגיל 14 עד 18. מפקד העיר הרשה, וב-9 לדצמבר פתח היודנראט קורס למסגרות לגברים ותפירה לבנות.

הלימודים לנגרות ומסגרות נפתחו רק ב-16 למרס 1941 עם 46 משתתפים, וקורס לחייטות במאי 1941 עם 37 משתתפים. הקורסים התנהלו בפיקוחו של פשיסוסקין, אבל לא האריכו זמן רב, אחרי 4 חודשים נפסקו, בלי שתהיה ברורה הסיבה לכך.

עסקני היודנראט ניסו להשיג רשיון לתאטרון יהודי. נימקו בקשתם בכך שבצינסטוחובה נמצאים - מאז פרוץ המלחמה, הרבה מוזיקאים ושחקנים שמצבם הכלכלי קשה ואין להם עבודה. הבקשה נדחתה בנימוק, שיכולים למצוא עבודה אחרת. ב-9 לינואר 1942 פנה היודנראט בבקשה נוספת למפקד העיר - לקבלת רשיון להקמת תאטרון, ונימק זאת: ההכנסה מההצגות תקל ליודנראט לתמוך כספית בילדים ובנצרכים. גם בקשה זאת נדחתה, ובזה הסתיימו הפניות בנידון.

באותו זמן, פתח "טאז", 3 קורסים לחובשים לשלושה חודשים כל אחד, בניהולו של ד"ר וואלבערג. בקורס הראשון השתתפו 50 איש, בשני - 54, ובשלישי 102.

היודנראט ניסה לארגן קורס לטכנאי-שיניים בעזרת "זשעט-עס-עס", אבל ללא הצלחה. פעילות ה"שווייטליצות" (מועדוני הנוער) התחזקה מאוד. הפגישות היו לעיתים קרובות וגם הופעות פומביות, בעלי תוכן מוסרי. אחת ההצגות "לאלקעס" (הבובות) בה מסופר על מרד הבובות נגד האיש המפעיל אותן בחוטים, זכתה בהצלחה גדולה מאוד בגיטו, והתמרמרות בידנראט.

כל הצגות הילדים נפתחו בצעדת מאות ילדים עם דגלים ושירה בפייהם "אנו באים". פעילות החוג הדרמטי והמקהלה התרחבה, בעזרת מתנדבים רבים. הצטיין במיוחד בחור צעיר יאקובאווויטש, פליט מווארשא (אביו היה קופאי בתאטרון "קאמינסקי" לפני המלחמה). אחרי חיסול הגיטו עבר יאקובאווויטש ל"גיטו הקטן" ופה חידש את פעילותו. חיבר שירים ולחנים ואירגן ערבים תרבותיים.

המקהלה "לירה" שפעלה לפני המלחמה, התחילה לפעול והתחזקה ע"י צירופה של הענריק עדעליסט ובנו לודוויג, ובעל הבס הידוע גראבינער. סולנים משני המינים מציגים את יכולתם בשירה ודקלום. גויטע באום, בת 18, בתו של החיט ברוך באום, מצטיינת במיוחד. וגם ראמא נאדעלבערג מלודז, פאזאנאסקה - נכדה של הרב נחום אש וסלאווקא זינטענפעלד.

רבים מהם לא ידעו יידיש, אבל למדו מהר, והופיעו בצורה מכובדת מאוד. הפסנתרנית המורה וואנדא קאפיעצקא - המתבוללת - פעלה בשיתוף עם "טאז". היא בעצמה הופיעה וגם תלמידיה בתכניות בידור וערבים מוזיקליים. אחת התלמידות שלה - בעלת כשרון מיוחד בנגינה בפסנתר גליקסמאן (הודות לצורתה החיצונית הצליחה אחרי חיסול גיטו וארשה לעבור לצד הארי, השתתפה במחזרות, ואחרי שחרור צינסטוחובה הגיעה כקצינה לצינסטוחובה).

בנוסף לפעולות התרבותיות הללו, פעלו גם ה"בונד", קומוניסטים, פועלי-ציון שמאל, פעילויות תרבותיות ופוליטיות בין חבריהם.

ב-22 בספטמבר 1942 בא הגירוש והאסון על יהדות צינסטוחובה, וכך נפסקה כל הפעילות התרבותית.

תנועת המחתרת בגיטו

העיר צ'נסטוחובה, היתה בין הערים המעטות שבה נשארו פעילים רבים מכל הזרמים הפוליטיים. לא לקח זמן רב וניגשו לאירגון פעילות מחתרית בין חברי המפלגות השונות וגם בלתי-מפלגתיים ובמיוחד נוער. בתחילה ניהל כל זרם פוליטי את הפעילות בנפרד. קשה במיוחד היתה פעילותם של הקומוניסטים משום ששמות חבריהם היו ידועים למשטרה, עוד מלפני המלחמה.

הראשון שנאסר היה לייזער סילמאן, ששמו המחתרתי היה "גנדי". סילמאן היה בבתי סוהר וב"קארטוז בערעזא" וכבר בספטמבר 1939 נשלח למחנה ריכוז בגרמניה. רבים מהפעילים הקומוניסטיים נאלצו לעזוב את צ'נסטוחובה, וביניהם המהנדס לייבוש פראנק.

למרות הטרור והקשיים התחילה המפלגה להתארגן. הראשונים היו: מאַקס אַפּאַטאָווסקי - מזכיר של ארגון החייטים, קרול דרעקסלער, יאָנקל ויינריב, א. שטיינברעכער ועוד אחרים.

ב-1942 התקשרו - בעזרת הקומוניסט הפולני אַימיאַלעק - עם מפלגת הפועלים החדשה (פ.פ.ר.) ומפרסמים בעתון "דֶר-נאַרְאָדאָווי" תכנית לאיסוף כספים לפעילות נגד הכובש.

ה"בונד" נכנס גם לפעולה, ותפקידו הראשון היה לשרוף את הארכיון. בעת השריפה התפשטה האש לאולם ה"בונד" ברחוב פילסודסקי 17. למקום הגיעו מכבי-אש וגרמנים, אבל הארכיון נשרף בלי להשאיר סימן.

בחודש נובמבר 1939 - במפגש בבית העלמין נחלקו חברי הבונד לקבוצות קטנות. בראש כל קבוצה היה חבר ההנהלה. הפגישה השניה והאחרונה התקיימה באותו מקום בפברואר 1940 (הפגישה הראשונה היתה בזמן הלוויתו של מיכאל שימקאָוויטש, והשניה בזמן קבורתו של פעיל בונד ותיק, החייט משה לייב שימקאָוויטש). בפגישה זאת הוחלט להעביר בסתר את הספרייה מאַלְיֵע 22 לרחוב נאדזשעטשנאָ 24 לספרנית רייזעלע בערקנשטאט. ההעברה בוצעה במשך יומיים והתחילה לפעול במחתרת.

ביוני 1940 הגביר הגסטאפו את החיפושים אחרי פעילים, ולפי הרשימה שנמסרה להם ע"י היודנראט. ב-30 באפריל 1941, נכנסה המשטרה והגסטאפו לרחובות בהם התגוררו יהודים ואסרו עשרות פעילים ובני-ביתם. במקומות בהם לא מצאו את המבוקשים אסרו את בני המשפחה. למחרת הועברו כולם לאושוויענטשים ומשם לא חזר אף אחד. ביניהם: אחדים ממשפחת דְּאַלְאָווסקי, אביו של מאיר טענענבוים (מאיר היה אסור שנים בכלא, עבור פעילות קומוניסטית, וידוע היה בכינוי "מאַיַרעק" (נהרג בוארשה, שם חי בניירות אריים), פעילה ב"מאַפּר" פּאַלְיאַ טענענבוים (גם אביה ואם חורגת), יצחק זשאַנשינסקי, גרוֹנְס פּראַנק (דודו של לייבוש פּראַנק), יצחק אַפּאַטשינסקי, הרבה קומוניסטים עם משפחותיהם ועוד זשאַרנאָוועצקי (חבר עיריה).

לתיאום הפעולות המחתרתיות נערכו מדי-פעם פגישות בין-מפלגתיות. הראשונה התקיימה בבית מחזיקי-הדת, והשניה ב"טאז". בחודש אוגוסט 1941 התקיימה פגישה בנינה של בית הספר ע"י י.ל. פּרַך, בה דנו המפלגות ביצירת ארגון בין-מפלגתי לארגון ולתכנון פעילות מחתרית לוחמת.

הצדדים לא הגיעו להסכמה. פעילות ה"בונד" נפסקה ביולי 1941, בגלל תפיסתה של בלדריית מַאַרְיאַ שטשענסנא, שהעבירה הוראות ממרכז "בונד" לכל האיזור. שטשענסנא נאסרה ביולי 1941, בתחנת הרכבת בעיר פּיוטרקוב. בהמשך לזה נעשו מאסרים רבים. ביניהם היה גם מאַטעק קושינר, שהצליח לברוח. במקומו נאסרו 5 צעירים כבני-ערובה, עד שמי קושינר יתייצב בעצמו למשטרה או שהיודנראט יסגירו.

בין העצורים היו פקידי "טאז": אביב ראזינע (בנו של יאקוב ראזינע פעיל "טאז" ואחד הפעילים במחתרת), דזשניע ראזען (בתה של ד"ר ראזען) מאריאן קאנגרעצקי (בנו של החרשתן קאנגרעצקי). בין בני הערובה היו גם לייבעל קושניר וחיה קושניר (האם והאם של מאטעק). באותו יום התייצב מאטעק עצמו לפני חברי ועד המפלגה, והם החליטו שעליו לעזוב את צינטטוחובה תיכף ומיד. באותו זמן הודיע היודנראט שהגסטאפו החליטה להוציא להורג את בני הערובה. מיד התקיימה ישיבה שניה של ועד ה"בונד", בדירה של משפחת ראזינע. מאטעק השתתף בישיבה. אשתו רבקה המתינה בחוץ וציפתה להחלטה "לחיים או למוות" של בעלה. בהתייעצות דובר רבות האם מותר לוועד למסור לגסטאפו חבר פעיל, בכדי להציל אנשים אחרים, והאם בכלל רשאי הוועד להחליט על חיים ומוות של חבר. שאלה נוספת התעוררה, האם הגסטאפו - לאחר הסגרתו של קושניר - יעמוד בהבטחתו וישחרר את בני הערובה. האווירה היתה מתוחה מאוד וקשה היה לחברי הוועד להחליט. מאטעק קי' החליט להתייצב בגסטאפו, בכדי להציל חיי בני-הערובה. המשתתפים בישיבה הבטיחו שיעשו הכל בכדי להציל אותו מידי המרצחים. ההרגשה הכללית היתה שנעשתה שגיאה ושהחלטה מחרידה. מאטעק עזב את הישיבה, ואחריו צעדו בדומיה אשתו וחברים. הוא פוסע פסיעות אחדות לאט, נעצר לדקה וממשיך ללכת לרחוב קולינסקי, היכן שנמצאו משרדי הגסטאפו, ושמשם לעתים נדירות מאוד חוזרים בשלום. באותו יום הועבר מאטעק לבית הסוהר ב"זאָואַדזייע", ולמחרת שוחררו בני-הערובה.

בבוקר הועבר מאטעק, ביחד עם הזוג משה ורייזעלע בערקנשטאדט מבית הסוהר לגסטאפו לחקירה, שנמשכה יום שלם, ובסופה הוחזר לבית-הסוהר. בינתיים מודיע היודנראט על דרישת הגסטאפו להביא את אַלעבאַרדי אַלטער, חבר בונד, סבא של עסקן קומוניסטי, ואם יסרבו להסגירו יוציאו להורג 10 יהודים אחרים. בבית "מחזיקי הדת" התקיימה ישיבת ועד ה"בונד", בה השתתף גם אַלעבאַרדי. כולם שתקו וגם אַלעבאַרדי. מה לעשות? מי יודע כמה זמן ימשיך הגסטאפו ב"שאַנטאַגי" (סחיטה) ומי בתור הבא להסגרה?

ההתייעצות נמשכת שעות, אבל כולם מבינים שההסכמה להסגיר את מאטעק היתה שגויה. לכן הוחלט לשלוח את אַלעבאַרדי לרדומסקו ומשם ברגל לפיוטרקוב. מפיוטרקוב יעבירו אותו חברים לוארשה. בוארשה סודר ע"י חברים לעבודה במטבח פועלים. גם פענסטערבלו, שהיה מבוקש ע"י הגסטאפו, הועבר מצינטטוחובה לוארשה.

הזוג בערקנשטאט ומאטעק עונו מדי יום ביומו עד אבדן החושים ובמצב כזה שפכו עליהם דלי מים והמשיכו בחקירה. את הגברים השכיבו תחת ברו מים, וטיפות מים טיפטפו לאט לאט על קודקודיהם. בגמר חקירת רייזעלע עינו אותה ע"י לחיצת השדיים בין דלתות ארון. אחרי חקירה כזאת שכבו כל השלושה שבורים ורצוצים, בלי יכולת להתנועע במשך שבועיים. אסירים, מורים פולנים שאף הם עונו, עזרו ועשו הכל להקל על סבלם של השלושה. בינתיים שוחדו 2 אנשי גסטאפו שחיפשו את הערשעל פראזערן. כל אחד קיבל זוג מגפיים, 2 חליפות, ובגדים בשביל ילדיהם. הערשל נלקח לגסטאפו, ולאחר שקיבל מכות, זרקו אותו החוצה בתור "דוקר יודע" (יהודי טיפש). לייב קושניר שיחד איש גסטאפו, וויללי קרעבס, (בעזרת חבילות מזון) ודרכו נשמר הקשר עם 3 האסירים.

אחרי 9 שבועות הצליחו לשחד את אחד הפקידים החשובים בגסטאפו ותמורת 35 אלף זלוטי והרבה תכשיטים שוחרר מאטעק בתור אסיר שהוצא להורג, ובצינטטוחובה המשיך מאטעק לחיות בשם אחר: פולקאָוסקי. עכשיו נגשו לפדות גם את משפחת בערקנשטאטס. הצליחו רק לשחרר את רייזעלע, היות ומשה היה חולה אנוש ונשלח לאושווינענטשים, שם נפטר. הגסטאפו

הודיע לילדים, שתמורת תשלום יוכלו לקבל את אפר אביהם.

בתחילת 1942 התחילו כל הארגונים בשיתוף פעולה בהתארגנות מחתרית. באותו זמן - המצב בגיטו - בגין גזירות מתגברות, נהיה רע וקשה. ממקומות אחרים הגיעו ידיעות על גורלם המר של היהודים, ודאגת היהודים בצינסטוחובה היתה לעתיד הנורא המחכה להם. הקשר עם וארשה נמשך, הודות לצעיר פולני שהגיע בכל פעם לצינסטוחובה, בכדי להזמין מצתים לרימונים בשביל המחתרת הפולנית. המצתים נוצרו ע"י האחים סלאַמניצקי בבית החרושת המחתרתי שלהם. הצעיר הפולני הביא פתק כתוב בידיש שיש לשמוע אותו ולהקשיב טוב לדבריו. בפגישה תיאר הצעיר את המצב הנורא והחורבן בגיטו וארשה, שנראה כמו אחרי מגיפה. הוא הוסיף, שגורם דומה צפוי ליהודי צינסטוחובה והציע לארגן התנגדות מזוינת. מסר להם גם מקומות מקלט בוארשה, במידה ויהיה צורך לברוח מצינסטוחובה.

בינתיים, הוציאו השלטונות צו - ב-16 לספטמבר, שעל כל היהודים לשלם את כל המיסים. היהודים פירשו את הצו, כרצון הגרמנים לגבות את הכספים לפני הגירוש. נעלמה האגדה שגורל יהודי צינסטוחובה לא יהיה כמו גורל היהודים במקומות אחרים. מהעירות הקטנות והכפרים בסביבת צינסטוחובה נשלחו היהודים לראַדאמסקו ולצינסטוחובה. כולם פירשו את הפעולה כרצון הגרמנים לרכז את היהודים במקומות מסוימים. העצבנות בין תושבי צינסטוחובה היהודים גברה, והמחתרת התחילה לתכנן ולדאוג לאמצעים, איך לקבל את הגזירות.

בתחילת ספטמבר 1942 נודע שמפקד העיר ביקש מפה מדויקת של רחובות הגיטו, וגם נודע על התיעוצות סודית בצינסטוחובה, בה השתתף גנרל בעטכער עם ראשי השלטון בעיר המטפלים בענייני יהודים. ברור היה לכולנו שבעטכער, בארנעמען, אייניק ומלומע מתכננים גירוש היהודים.

אנשי הקשר של המחתרת קבעו לפגישה כללית את ה-21 לספטמבר, ביום הכיפורים. הפגישה נועדה להתקיים באולם "טאז". בהשתתפות סומעק אַבראמאָוויטש ועוד 2 חברים (קומוניסטים ששמותיהם אל נמסרו), ברענער וקושניר (חברי בונד), ישראל שימאנאוויטש (פועלי ציון שמאל), רבקה גלאַנץ (קיבוצים), יאָקוב ראָזינע, ד"ר וואלבערג, ד"ר מערינג ועוזר בעריש בלערשטיין. ציפו גם להשתתפות בא-כוח "זשאָב" מוארשה. ביום כיפור בשעה 10 בבוקר, הגיעו למקום המפגש שני המוזמנים ברענער וראָזינע (שהצטרפו לפתוח את האולם) ונעצרו ע"י המשטרה הגרמנית וכובדו במכות. כעבור שעתיים, אחרי התערבות עגלונים יהודיים שהיו מיוודדים עם השוטרים - שוחררו. הפגישה בוטלה, והגירוש התחיל באותו הלילה מ-21 ל-22 בספטמבר ונמשך 5 שבועות ללא כל התנגדות מאורגנת ובצורה איומה ומחרידה. חברי המחתרת שהצטרפו להיות פעילים לא הצליחו להתארגן ונשלחו לטרבלינקה, שם נרצחו ביחד עם יהודי צינסטוחובה אחרים. רק בודדים מהם הצליחו להשתתף בהתקוממות בטרבלינקה, כמו ווילינגער, לובלינג ואחרים. בין הפעילים בהתקוממות בטרבלינקה היה משה לאנגער, אותו רצחו הגרמנים, תלו אותו על עץ עם הראש למטה וברגעיו האחרונים קרא לנקמה.

בעת הגירוש ניצלה קבוצה קטנה של צעירים ופעילים שהתחילה לארגן פלוגות לוחמות, שבמשך הזמן הפכו לכוח ב"גיטו הקטן" (קליינעם געטא) שהיה פעיל אחרי חיסול "הגיטו-הקטן" ב"האַסאַג".

נתונים דמוגרפיים

א. הרכב

מספר היהודים שהתגוררו בצניסטוחובה היה למעשה יותר גדול מהמספר שהיה ידוע בעיריה בהתאם לאלה שנרשמו. הסיבה לכך: יהודים קשי-יום לא רשמו את ילדיהם שנולדו בעיריה. סיבה נוספת: פליטים רבים, ואפילו תושבי העיר שברחו עם פרוץ המלחמה וחזרו אחר-כך, לא מיהרו להירשם בעיריה, מתוך רצון לדעת, איך יסתדרו העניינים. נימוק נוסף לאי-רישום: הרצון להימנע מתשלום מיסים, ולהימנע מלצאת לעבודות-כפיה, וכן הודעת מפקד העיר, שכל יהודי שירצה להירשם חייב לקבל אישורו לכך. חלק מהם פחדו שייענשו עבור כניסה אי-גאלית לעיר.

הרכב האוכלוסיה היהודית בצניסטוחובה בתקופת הכיבוש, מבוסס על שני מקורות: (1) נתונים סטטיסטיים של העיריה (מכתב מ-18/2 1947). (2) נתון סטטיסטי של היודנראט לשנת 1940. לשני מקורות אלה צריך להתייחס בהסתייגות. בנתונים של העיריה ישנה הערה: שמספר היהודים בשנות הכיבוש שלא נרשמו בנתונים נע בין 10 עד 20 אחוז. בדו"ח של העיריה נמסר שבחודש יולי 1942 נרשמו בעיריה 34,920 יהודים, וזה לא מסתדר עם הנתון, שביוני 1941, שנה לפני כן, הוציאה העיריה 37,667 כרטיסי מזון. ב-5 לאוגוסט 1941 הודיעה העיריה למחוז בראדום שהאוכלוסיה הכללית בצניסטוחובה מונה 164,567 אנשים, ומזה 37,667 יהודים. ב-16 לינואר 1942 הודיע מפקד העיר למחוז בראדום שבצניסטוחובה נמצאים כ-40,000 יהודים.

המשרד הסטטיסטי של העיריה מוסר נתונים אלה בנוגע ליהודים הרשומים בעיריה:

שנה וחודש	מספר היהודים	גברים	נשים
1939 - ינואר	28,486	13,692	14,794
1940 - ינואר	31,758	14,727	17,031
1941 - ינואר	33,921	15,634	18,187
1942 - יולי	34,920	16,122	18,808

מחלקת המזון של העיריה פרסמה נתונים ב-1941:

חודש	מספר הנפשות
פברואר	34,193
מרס	35,072
אפריל	37,309
מאי	37,518
יוני	37,667

החל מחודש יוני עד סוף 1941 ישנם שינויים קטנים (של כמה מאות)

בסוף 1940 בדקה המחלקה הסטטיסטית של היודנראט את כל הכרטיסיות והגישה ניתוח סטטיסטי לפי גיל, מין, השכלה, מקצוע - של 32,744 יהודים.

גיל	גברים	נשים	סה"כ	אחוזים
0 - 4	917	845	1,762	5.39
5 - 9	1,240	1,200	2,440	7.45
10 - 14	1,474	1,373	2,847	8.69
15 - 19	1,606	1,663	3,269	9.98
20 - 29	2,497	3,103	5,599	17.10
30 - 39	2,909	3,275	6,184	18.89
40 - 49	1,879	2,376	4,255	13.00
50 - 59	1,498	1,701	3,199	9.90
60 - 69	949	1,057	2,006	6.00
מעל 70	505	678	1,183	3.60
	15,474	17,271	32,744	100.00

בתוך המספר של 32,744 יהודים נכללים 41 בלי נתינות פולנית ו-20 משומדים. צריך להתייחס בביקורת קלה למספרים המתחילים לגילאים 10-14, 15-19, 50-59 ומ-60 עד 69. היות וצעירים ניסו להתחמק מעבודות כפיה והקטינו את גילם, ומבוגרים העלו גילם מאותה סיבה. בשנת 1942 השתנה המצב ואנשים היו מעוניינים לצאת לעבודה, בכדי להוכיח שיש להם מקום עבודה.

בניתוח סעיף ההשכלה של 32,744 יהודים, התייחס משרד הסטטיסטיקה של היודנראט רק מגיל 10, ולכן המספר היה 28,542 אנשים, מזה 3,782, שהם 13.29% אנאלפביתים (גברים 1,454, נשים 2,328), 14,401 שהם 50.45% שידעו קרוא וכתוב, 20.51% גמרו בייס עממי, 2,653 היו בעלי השכלה תיכונית - שהם 9.28%, בעלי השכלה גבוהה היו 394 (1.38%), השכלה ביתית 1,454 (5.09%).

התפלגות מקצועות

בלי לקחת בחשבון ילדים עד גיל 10, נשים - עקרות-בית ותלמידי בית ספר, היו 13,974, מזה 4,765 - בעלי מלאכה, 3,295 - פועלים, 1,959 - סוחרים, 662 - חרשתנים, 1,531 - בלי מקצוע, 1,088 - פקידים, 272 - מקצועות חפשיים והשאר היו חקלאים, מוסיקאים ואחרים. צריך, כנראה להתייחס לנתונים של היודנראט בקשר למקצועות, שהיו רשומים עוד מלפני המלחמה, משום שבזמן הכיבוש לא היו יהודים חקלאים וגם עורכי-דין לא עבדו במקצועם.

ב-9 למאי 1942, נתן מפקד מחוז ראדום הוראה להעביר לו באופן דחוף רשימת כל בעלי מלאכה. היודנראט הגיש את הרשימה הבאה.

מקצוע	גברים	נשים	סה"כ
פועלי טקסטיל	255	322	577
פועלי מתכת	505	12	517
מורים	192	5	197
פועלי בנין	100	1	101
פועלי עץ	187	3	190
ספרים	83	11	94
סה"כ	1,322	354	1,676

לפי הנתונים האלה, אפשר להבין שב-1942 היו בצ'נסטוחובה 48,000 יהודים (לפי נתוני היודנראט). לכן אפשר להבין שישנם אי-דיוקים בחלוקת המקצועות והמועסקים בהם.

הערה: בעמודים 68-69 נמצאים רישומים (צילומים) סטטיסטיים של פעולות שונות של יהודים בצ'נסטוחובה. המבנה הכלכלי של יהדות צ'נסטוחובה השתנה מאד מהתחלת המלחמה עד לעקירת היהודים. זה היה תלוי בגזירות הגרמנים, ובגידול האוכלוסיה היהודית, כתוצאה מהעברת יהודים מעיירות שונות ע"י הגרמנים.

ב. תנועה טבעית

בשנת 1940 התקיימו 504 חתונות, מזה במחצית הראשונה של השנה 98 חתונות ובמחצית השניה 406 חתונות. מספר החתונות המירבי - 169 - חל בחודש דצמבר. תופעה זאת היתה כתוצאה משמועה שהתפשטה בעיר, שמסוף חודש דצמבר 1940 אסור יהיה לרבנות לסדר "חופה-וקידושין" במשך שנתיים.

גיל המתחתנים ב-1940 לפי נתוני היודנראט

גיל	נשים	גברים
עד גיל 19	15	3
20-24	182	113
25-29	211	229
30-39	86	147
40 ומעלה	10	12

נתונים אלו מצביעים על 16 חתונות לכל 1,000 תושבים. לפני המלחמה הנתונים מראים 7.8 חתונות ל-1,000.

לפי הנתונים של העירייה, התקיימו ב-1939 260 חתונות, ב-1940 - 500, ב-1941 - 284, ובשלושת החודשים הראשונים של שנת 1942 - 78.

לידות: לפי נתוני המשרד הסטטיסטי של היודנראט נולדו ב-1940 351 ילדים; מזה 170 בנים ו-180 בנות. על 1,000 תושבים - 10.7% לידות. הנתונים של אותו משרד בשנים 1936-1938 מראים 18.9 לידות על 1,000 תושבים יהודים. הנתונים של העירייה מראים, שב-1939 - 339 ילדים, בשנת 1940 480 ילדים, 1941 - 281, ובשלושת החודשים הראשונים של 1942 - 66 ילדים.

פטירות: דו"ח היודנראט על פטירת יהודים, מראה שב-1940 נפטרו 260 גברים ו-243 נשים. סה"כ 503, שזה 16 מקרי-מות על כל 1,000 תושבים. יש לציין, שבהשוואה לשנים 1936-1938 גדלה התמותה ב-5.7 לכל 1,000 תושבים.

נתונים של המשרד הסטטיסטי של העירייה על הילודה והתמותה בקרב האוכלוסייה היהודית:

	שנה	תמותה	גידול טבעי
לכל המספרים שנמסרו לעיל, צריך להתייחס בקצת הסתייגות, בגלל המצב המיוחד של היהודים. אפשר רק להיכח שמספר הלידות קטן ומספר הפטירות הלך וגדל.	1939	298	+41
	1940	537	+57
	1941	958	-677
	1942 (3 ח')	310	-244

נתונים אלה מלמדים אותנו על מצבם הקשה של יהודי צ'ינסטוחובה, בזמן הכיבוש מ-1939 עד 22 בספטמבר 1942, התאריך בו התחילו הרוצחים הגרמנים לבצע את חיסול הקיבוץ היהודי בצ'ינסטוחובה.

ערב החיסול (ליקווידאציע)

מצב היהודים בניטו היה קשה. הודעות היודנראט הגביהו את הפחד והכותרת של ההודעות היתה תמיד בפזמון הידוע "בשם הממשל", והסתיימו באיומים ועונשים כבדים. בהתחלת שנת 1942 עברה שמועה, שהגרמנים מעמיסים יהודים על מכוניות וממיתים אותם בגז, ובצורה כזאת נפטרים מיהודים בסביבת צינטטוחובה. יהודי, שנמלט מעיירה בסביבת לודז', סיפר, שהוא קבר את אשתו ובנו שהומתו בצורה כזאת. רבים חזרו על הידיעה הזאת, בתוספת: "אי אפשר להאמין שדבר כזה יכול לקרות". מרופאים צעירים מצינטטוחובה שנשלחו לסביבות לובלין לא התקבלה כל ידיעה ועברה שמועה שהם נעלמו ביחד עם הרבה יהודים שנאספו מעיירות קטנות ונשלחו לאוקראינה לעבודות כפיה. מצב הרוח של האנשים ירד מאד, היו מקרים של התאבדות. מורה בשם אַוונער יצאה מחוץ לגיטו בכוונה תחילה שהשומרים יירו בה, וכך גם היה. אדם בשם נחום מיימון, התאבד בבית המרתף ברח' גרינלדי.

באפריל 1942 הגיעה ידיעה על חיסול גיטו לובלין. גברה הדאגה שגורל יהודי צינטטוחובה יהיה דומה. הטרור של הגרמנים קיבל צורה ברוטאלית ביותר. ב-18 ביוני נורו 3 יהודים, ב-7 ביולי 1942 נכנסו אנשי גסטאפו לחנות של בצלאל וואַלבערג ורצחו אותו. מקרה זה נודע לאנשי הגיטו אבל היו מקרים שנרצחו יהודים ע"י הגסטאפו שלא נודעו.

בהתחלת יולי 1942 נאספו כל הגברים מגיל 16-60 בשוק הישן (אלטע מאַרק), בשוק החדש (נייער מאַרק), ואַלליע ראשונה, והוחזקו שם במשך שעות. יהודי העיר תירצו את הפעולה בכך, שגנרל בעכטער ומפקד העיר ד"ר פראַנקע ניסו "סלקציה נסיונית".

המצב היה קשה מאד, במיוחד אחרי שנודע על גירושים מווארשע. יהודים שעזבו את הגיטו בלי רשיון נשלחו למקומות בלתי ידועים. ובאותו זמן נורו יהודים למוות - בלי משפט - בעד עזיבת הגיטו בלי רשיון. ב-12 לאוגוסט 1942 נורה אַנשֶׁל רענקשאַווסקי וישראל מרדכי שיטאַווסקי. הטרור הלך וגבר. ב-3 לאוגוסט התנפלו אנשי גסטאפו על בית החולים היהודי ברחוב פשעמיסלאַווע, הרסו את הרהיטים והרביצו לשוטר היהודי בירנהאַלץ ושדדו חפצי-ערך. אנשי לופט-וואַפּע התנפלו על יהודי הגיטו וגם על שוטרים יהודים בתפקידם. יהודי צינטטוחובה הודאגו מאד מגורל היישוב. יהודים חיפשו קשר עם ידידים פולנים, במטרה למסור לידיהם את ילדיהם הקטנים. אחדים דאגו לסדר את כל המשפחה.

מפקד העיר הודיע ליודנראט שבבית החרושת "מעטאלורגיע" ברחוב קרוטקע, יארגנו בתי-מלאכה שיופעלו בכדי לספק את הצרכים של האוכלוסייה בגרמניה, וכל העובדים היהודים שיועסקו במפעל לא יועברו למקומות אחרים. מפקד העיר דרש מהיודנראט מכוונת להפעלת בתי המלאכה, וגם תשלום של מליון וחצי זלוטי שאותו יש לשלם מ-31 ביולי עד 13 באוגוסט 1942.

היודנראט, בעזרת פקידים והמשטרה החרימו אצל יהודים מכוונות, בכדי להפעיל אותן ב"מעטאלורגיע". בנוגע לתשלום הכספי הסכים המפקד פראַנקע - אחרי השתדלויות - לקבל את הכסף בשלושה תשלומים. את התשלום הראשון קיבל מיד, על המכוונות שהוחרמו הופקדו מפקחים יהודים בכל בית-מלאכה ועל כל בתי המלאכה הופקד גם אחראי אחד.

שאיפת האנשים שלא היו מועסקים ב"מקומות-בטוחים" היתה לקבל "פנקס-אדום", המאשר, שהמחזיק בו, עסוק במקום עבודה קבוע, ונצרך למאמץ הגרמני. את הפנקס האדום אפשר היה לקבל במשרד העבודה הגרמני ברחוב אַלייע 12, שם פקיד היודנראט רשם את האנשים. אלפי

אנשים, בהם רופאים, עו"ד, אומנים, פרופסורים, חרשתנים, סוחרים, שבמשך כל הזמן דאגו בעצמם להשתחרר מעבודות-כפיה, השתדלו עכשיו להירשם כבעלי מקצועות נדרשים: סנדלר, חייט, מסגר, פרווץ. שורות ארוכות של אנשים, ביניהם אנשים עניים, לבושים בסמרטוטים ודומים לשלדים עמדו והתחננו אצל פקידי היודנראט לקבל אישורים, בכדי שיוכלו להתקיים ולחיות, ושאינם זקוקים כבר לשום עזרה סוציאלית אלא למקום עבודה. פקידי היודנראט התחילו להשמיד את הכרטסת של הנצרכים לעזרה בכדי שלא יתגלו לגרמנים.

פעילי המחתרת מכל המפלגות לאור המצב הטרגי והאסון המתקרב התחילו לארגן פעילות משותפת נגד הכובש.

בינתיים עשו הגרמנים הכנות לגירוש. הם ציוו לסייד בלבן כל פינות המדרכות, וגם בתים הנמצאים בסוף הגיטו, עד לגובה 2 מטרים, וכמו-כן את הכניסות למרתפים. התושבים היהודים פירשו, שההוראות ניתנו בכדי להקל על הגרמנים להתמצא בגיטו.

בכדי לא לעורר חשדות אצל היהודים, שתלו הגרמנים עשבים שונים ופרחים במקומות שונים ב"שוק החדש" (שם התקיימה מאוחר יותר הסלקציה). באותו זמן הודיעו הגרמנים, שבחגים היהודיים רשאים היהודים ללכת לבתי-כנסת להתפלל. כן נתנה הרשות למפקדי בתי-המלאכה (פלאצוווקס) לשחרר בחגים - לפי רצונם - יהודים מהעבודה.

אישורים אלה, שמטרתם היתה בודאי, להרדים את עירנותם של היהודים, פעלו בכיוון ההפוך, בגלל אי-האמון בכל הצווים, והדאגה ואי-השקט גדול במיוחד עם התקרבות הימים הנוראים - ראש השנה ויום הכיפורים, וכשמפקדת העיר הפסיקה להתערב בענייני היהודים (זה היה אחרי ביקורו של בעטכער, כשנודע על ההתיעצות הסודית של המנהיגים הגרמנים בצניסטוחובה).

באותו זמן הוגברה פעילות המשטרה הגרמנית, יהודים שגרו ברחוב קאוויץ, גורשו מדירותיהם (במקום זה נחפר קבר גדול בשביל אלפי יהודים, שנרצחו תוך 5 שבועות - בזמן האקציה).

המשטרה הגרמנית גירשה את כל היהודים שגרו ברחוב גריבלדי 26-28 (שם ריכזו הגרמנים את כל הרכוש שגזלו מהיהודים בעת האקציה). הגסטאפו עם שאבעלסקי בראשו (שאבעלסקי הטיל אימה על יהודי הגיטו) ארגנו חיפושים ובאותו זמן התעללו ורצחו יהודים (שאבעלסקי - לאחר השחרור - נידון למוות ע"י בית דין פולני). "הצטיינו" באכזריותם: פראנקאווסקי, דזשעכזאן (בעזרת כלב איום), לאשינסקי, קעסטנער, האנטקע ("ווייסער-קאפ"), אפיץ (גארגל), שאָט (ציגינער) "שכפי שנמסר, רצח במארס 1942 את יעשאָנאוויטש, שעבר את גבולות הגיטו ליד הגשר ברחוב ווילסאָן, שמידט ("צירקאוויץ"), קירש (פעסעלע") וכמו-כן קליפש ושלאַסער, שהיו אנשי-אימונים של ווערנער, ממלא מקומו של דעגענהארט. גם אַנקלבאַך, נהגו של דעגענהארט שדד וגזל מה שרק אפשר היה למצוא בגיטו והתאכזר ליהודים.

בערב יום כיפור היתה ההרגשה הכללית איומה, מפה לאוזן נמסר על "קומנדו-השמדה" שהגיע לצניסטוחובה, והפחד גבר במיוחד לפנות ערב, בעת הדלקת נרות יום-כיפור, ונהפך לבכי כללי גדול. באופן רשמי ניתנה רשות ליהודים לא לעבוד ביום כיפור, אבל מעטים ניצלו זכות זאת. רובם העדיפו ללכת למקום העבודה ולא להסתכן. נפוצה שמועה ש"מקורבים למלכות" כמו גנאט, יאָשאָמבעק, הערמאַן, "קוליבויקע", בעסער שעפטעל, מעכטיגער ואחרים, עזבו את הגיטו, ונמצאים בצד הארי. נמסר, ש"החזן" פאָאול לאַנגע, האחראי הגרמני על ה"מעבעל-לאגער" (מחסן הרהיטים) יעץ לעובדים היהודים להישאר במקום העבודה, ולא ללכת הביתה, ולהישאר ללון ב"מעבעל-לאגער".

העובדים במחסי הרהיטים, "בראלאנד" ראוא, ובבית-חרושת "הורביץ ושות'", הכינו במהירות בונקרים במקומות העבודה והביאו לשם את משפחותיהם. שמועה עברה בעיר, שראש היודנראט נקרא למפקד העיר, ועברו הרבה שעות והוא טרם חזר הביתה. במוצאי יום כיפור עלה המתח עוד יותר. אנשים מתרוצצים, שואלים האחד את השני "מה נשמע" ולא מחכים לתשובה, ורצים הלאה. דעגנהארט דורש מהיודנראט ומהמשטרה היהודית לנסות להרגיע ולהוריד את המתח. הם משתדלים למלא אחרי הוראות מפקד העיר, מנסים לשכנע את האוכלוסייה, שאין שום יסוד לבהלה, שענין ה"גירוש" הוא "מצוץ-מהאצבע". והראיה: שמפקד העיר ועוזריו קיבלו סכום כסף גדול, ואין סכנה ליהודי צינטווחובה. כל נסיונות ההרגעה לא הועילו, המתח לא קטן והאנשים הסתובבו בעיר, בלי להתחשב בשעות העוצר, ושום דבר לא קורה. לא רואים גם את עגלות המשטרה, שנהגו לחופיע כרגיל בשעות אלה. בעלי המלאכה המיוחסים, שגרים ברחוב אלייע 14, הבית הנבחר, הנמצא על גבול הגיטו והצד הארי, העבירו לשם את משפחותיהם. החייט פנחס איינהארן מיעץ לזשיטניצקי, עובד העיתון "היינט" בעבר, שיעבור לדירה שלו, ויועסק אצלו בתור עוזר לחייט, ויימנע מגירוש. זשיטניצקי לא מקבל את ההצעה ומבקש לחלוק בגורל יתר היהודים. מי שהיתה לו אפשרות שלח את הילדים לצד הפולני. הגסטאפו מחפש אחרי יהודים שנמצאים בצד הארי. לפי השמועות, יש כבר הרבה קרבנות של היהודים שעברו לצד הארי. ידוע המקרה, שהבת הצעירה של העסקן הידוע דודעק שלעזינגער נתפסה בצד הארי (הסתתרה אצל פועל פולני), הובאה לגיטו לבית ההורים ברחוב גאריבאלדי ושם נורתה למוות ביחד עם אביה, לעיני האם. הלילה הגיע, והרחובות מתרוקנים מאנשים ומשתרר שקט כבד, שקט לפני סערה. במוצאי יום כיפור, בלילה בין 21-22 בספטמבר, נסגרו כל רחובות הגיטו ע"י פשיסטים אוקראינים ומשטרה ממוצא ליטאי. בהנהגת הגסטפו התחיל הגירוש, הטרגדיה האיומה של הקיבוץ היהודי הגדול בצינטווחובה.

החיסול הגדול

ב-22 לספטמבר 1942 בבוקר עבר רעד בכל הגיטו. שוטרים יהודים הודיעו למקורביהם שפשיסטים אוקראינים שומרים על כל גבולות הגיטו. אלפי יהודים רצים מבית לבית ומרחוב לרחוב, מתחבקים ונפרדים, בוכים וצועקים, אחדים רצים עם חבילות וחפצי בית. רצים ובורחים כמו משריפה. גם אני, בעצמי, רץ מרחוב לרחוב, מהשוק הישן לשוק החדש, מרחוב מיראָווסקע לָרנצארסקע, ומיד אני נסחף עם הזרם מרחוב נאדזשעצנא ל"רינעק ווארשאָווסקי". אני רוצה לחזור, אבל אינני יכול להתקדם נגד הזרם ואיסור המשטרה שונתנת "להבין" ברובים ומכות שאין דרך חזרה. הרחובות מלאים וסתומים באנשים, שנדחפים ל"מעטאלורגיע", איפה שאורגנו צריפים. נשים הופרדו מבעליהן, וילדיהם מהוריהם. מי שמעו לחתנגד למשטרה מקבל מכות רצח. הרחוב קרוטקע גועש מרעש וצעקות. אמהות מפחדות ומיואשות קוראות בצעקות לילדיהן, ונהרגות ע"י הרוצחים. הצעקות והבכי של הילדים קורעים את הלב. צפיפות האנשים ע"י המעטאלורגיע הולכת וגדלה. רבים מושיטים את ידיהם, עם הכרטיסים האדומים, שבעבר נתנו להם ביטחון, כנצרכים לעבודה.

דעגענהארט האיום מתהלך בהמון, ובעזרת מקל מסמן לאנשים: "אתה ימינה - ואתה שמאלה". אלפי פנקסים אדומים מתגלגלים קרועים על הרצפה ולא יכולים לעזור לאנשים שהופנו "שמאלה". מבית הספר ע"ש פרץ - לשעבר - שנהפך לבית-חולים למחלות מדבקות, יוצאים בריצה הרבה חולים בלבוש בית החולים ואחריהם אחיות בית החולים. מרחוק אני רואה את האחות דזשוני ראזען, הבת של ד"ר ראזען, שרצה עם כל החולים, שגם עכשיו היא לא רוצה לעזוב אותם. שומעים יריות אקדח, וע"י הדלתות של ביי"ס פרץ נופלים הרוגים, ואת הנותרים מגרשים שמאלה. אני רואה פנים מוכרות של מכירים רבים. אני רואה את ריוועק סלאַמניצקי, שהיה תמיד מלא חדות-חיים והומור שנדחק ע"י החיילים ימינה, אבל ברגע האחרון עבר לצד שמאל, והצליח לתפוס בידי ילדה קטנה בוכה והמשיך ללכת שמאלה עם כל הזרם. על ידי עומד זוג צעיר, על יד ילד קטן, הם מתלחשים בשפה הפולנית "לילדים לא יעשו דבר רע", משאירים את הילד, שנדחף שמאלה והם נדחפים ימינה לשערי ה"מעטאלורגיה". אני רואה את לעאַן ראָזענשטיין פרוע, מתאבק עם שני זינדרמים, כורע על הברכיים ומתחנן בפני הזינדרמים, אבל הם זורקים אותו לשערי ה"קעטאלורגיה", אותו דבר קורה עם לייבל אלטמאַן, שמתאמץ ללכת ביחד עם אשתו והילדים. גם אני נדחף ל"מעטאלורגיה", "כרטיס אדום" שלי שהראיתי להם אותו, העיד שאני עובד מבוקש, מומחה למברשות, הגרמנים שבדקו את הפנקס החליטו להעביר אותי ל"מעטאלורגיה" מתוך הנחה, שאהיה נחוץ להם בודאי.

המגרש ב"מעטאלורגיה" מלא אנשים ושולטת בו שתיקה כמו בבית עלמין. כאן נמצאים אנשי היודנראט, כמו קאַמפינסקי, בערלינער, באַזשיקאָווסקי וקורלאַנד. הגרמנים הביאו גם את איש חברה-קדישא, מיסקי הזקן, שתפקידו להעביר את הגוויות לרחוב קאָוויאַ, איפה שהוכנו כבר 2 קברים עצומים לקבורת המונים. אנשים יושבים בשקט בלי תנועה, ורק מדי פעם נשמע בכי ואנחה כבדה. השקט האיום הזה הופרע פתאום בצעקות של לייבל אַלטמאַן, שישב בודד על אבן מכה באגרופו בראשו וצועק: "איפה אשתי, איפה ילדי הנחמדים". בפינה יושבת העלא פראַנק, אשתו של מנהיג קומוניסטי מהנדס לייבוש פראַנק, היא מסתירה מתחת לחלוק ילד בן 3.5 שנים. היא מספרת איך מאכל בירענצווייג בעזרת מיכאל וויסקאָפּ (אחרי זה פעיל ב"זשאָב") העבירו אותה ל"מעבעל לאגער" (מחסן הרהיטים) ושם הסתירו אותה בתוך בונקר, אבל גורשה משם. 3 שנים חיה בתקווה שתיפגש עם בעלה שברח לרוסיה הסובייטית, וכל התקוות נעלמו.

יושב שם לעאַן ראָזענשטיין על דוד חלוד, מסתכל סביבו, ולא רואה כלום. בכל צעד וצעד רואים אנשים כפופים במבטים מוזרים. בשעת הצהריים מופיעים 2 זיאנדראמים, מתבוננים באנשים, כאילו חיפשו מישהו. ניגשים לראָזענשטיין, שואלים אותו אם הוא רצה ללכת עם אשתו, ואומרים לו ללכת איתם. אחרי דקות ספורות נשמע קול יריה וראָזענשטיין מתבוסס בדמו על האדמה. היריה הזאת הוכיחה לאנשים שגם כאן לא בטוחים בחיים. מגיע דעגענהארט בליווי זיאנדראמים ומצווים על כל היהודים להתייצב בשורה צפופה. הם מתבוננים בכל אחד ואחד, מי שנראה יותר מדי צעיר או זקן, מי שנראה חלש או בעל-מום, הוצא מיד מהשורה וסולק. לפני עומד ילד בן 14-15, שהוצא מהשורה על ידי דעגענהארט בעצמו. אחרי זה פונה דעגענהארט ליהודי קצת מבוגר, ואומר לו: "אתה בטח אב הילד הזה" ומוציא גם אותו מהשורה. לא עזרו כל תחנוניו שהוא בכלל לא מכיר אותו. נעלמות המחשבות והאמונה שב"שאפען" אפשר להישרד בחיים בבטחון, וכאן מתחילים במאמצים איך לצאת משם ולהינצל.

22 לספטמבר, היום הראשון אחרי יום כיפור היה יום נורא ליהודי צינסטוחובה. באותו יום נהרגו מאות יהודים, ו-8,000 אנשים נשלחו לטרבלינקה. מן האנשים שנשלחו לטרבלינקה נלקחו כל

החבילות שהכינו לעצמם, דרשו מהם להוריד את הנעליים והוכנסו לקרונות ברכבת, המיועדת להובלת בהמות.

הרחובות קאוויא, ווילסאן, קרוטקא, גאריבאלדי, רינעק, ווארשאווסקי, חלק מרחוב גארנצארסקא וחלק מנאדזשעצ'שנא, שבמשך דורות היו מאוכלסים ביהודים נותרו ריקים מאדם. למחרת - בזמן שכל הרחובות של הגיטו היו מלאים באנשי צבא, נשמעו מדי פעם יריות שכוונו נגד יהודים, שהסתתרו וניסו להימלט מהסלקציה.

אחרי מספר ימים הופצה שמועה, שחלק מהיהודים שנשלחו בסלקציה השנייה חזרו לגיטו בקרונות שהובילו אותם. כולם רצים לאנשי היודנראט, לשוטרים פולנים וזינדרמים לקבל פרטים, אולי מישחו מהקרובים או מכירים, נמצאים בין המאושרים שחזרו. השוטרים הודו, שחזרו קצת יהודים, אבל הורשה להם להתגורר רק ברחובות בהם גרים עוד יהודים, ולא במקומות בהם גרו לפני הסלקציה. זיק של תקווה נמצא רק אצל מעטים שחשבו שהמצב אולי ישתפר. הרוב מיואש ולא מאמין.

ביום השלישי נקראתי להופיע בפני סאפארט, ממלא מקומו של דעגננהארט, שהיה אחראי ב"מעטאלורגיה" ובנוכחות קאפינסקי קיבלתי צו - בתור מנהל "טאז" בעבר - לארגן "מקום-סאניטרי" עבור היהודים הנמצאים ב"מעטאלורגיה". העמידו לרשותי עגלה וסוסים, בהשגחת זינדרס, שוטר פולני ושוטר יהודי, והוטל עלי פעמיים ביום לצאת מה"מעטאלורגיה" ולהביא מ"טאז" ומהנקודה הסניטארית את הרכוש של "טאז", לנקודה הסאניטרית של היודנראט ב"מעטאלורגיה".

בעזרת שוחד שנתתי לשוטרים שהשגיחו עלי, סוכם שעבור כל יהודי שנעביר מהגיטו ל"מעטאלורגיה" יקבלו 100 זלוטי. הנימוק היה שאנשים אלה דרושים לי לעזרה. מאוחר יותר, התשלום גדל ל-1,000 זלוטי לאדם.

הרופא האחראי על "הנקודה-הסניטארית" היה ד"ר יצחק שפערלינג, ששיתף פעולה ועזר הרבה בהגשת עזרה לנצרכים ובהברחת יהודים מהגיטו ל"מעטאלורגיה" (ב"האסאג", התנהגותו של אותו רופא לא היתה טובה). בפעם השלישית שהייתי ברחוב הייתי עד ל"סלקציה". מרחוב ווארשאווסקה, מהשוק-הישן, מנאדזשעצ'שנע, וגארנצארסקה הריצו יהודים ל"שוק-החדש", שם העמידו אלפי יהודים בשתי שורות ארוכות וצפופות.

עשרות שוטרים ואנשי גסטאפו, משטרה פולנית ומאות חיילים מ"חיל-האוויר" הועמדו מסביבם ובידיהם רובים ואקדחים. קרוב ל"אליע הראשונה" עמד גנרל ס.ס. בעטכער, עם קבוצת קציני אס-אס. באותו זמן נמצאו במקום כמה שוטרים יהודיים ושני חברי היודנראט: קאמפינסקי וקורלאנד, שמלווים את ה"סלקציה". בשוק שורר שקט ורק נשמע קולו המגמגם של דעגננהארט: מה המקצוע שלך? ומבלי להמתין לתשובה מכה על הראשים, וצועק "ימינה, שמאלה", "ימינה, שמאלה". בהודעה זו גוזר גורלו של האדם לחיים או למוות. שש שעות נמשכה הסלקציה. 6,000 יהודים שהופנו "שמאלה" נשלחו לטרבלינקה, וכמה מאות יהודים ("ימינה") הועברו ל"מעטאלורגיה". ברחובות פזורים מאות הרוגים, עגלות ילדים, מזוודות, חבילות שונות ומצעים. המקום ריק ומפחיד.

יום נמצא אני עם "הליווי" שלי ברחובות, ושומע צעקות ותחנונים של יהודים "הביאו לנו פרוסת-לחם, אנו מתים מרעב". אני רואה ילדים שהיכרתי ב"טאז" ששואלים: "מה יהיה איתנו? אנחנו רעבים".

על הקירות מודעות ענק של ד"ר פראנקע, המודיעות ומזהירות: "שמי שיסתיר וידאג לתת או למכור מזון ליהודים, דינו מוות!!".

פתאום - בתוך המצב הקשה - קרן אור קטנה. קבוצה של יהודים הצליחה לשחד גרמנים, בסכומי כסף גדולים ובחפצי-ערך שונים והועברו ל"מעטאלורגיה". היתה סברה, שדעגנהארט בעצמו קיבל מהפירמה הידועה גלאטטער הרבה מאד פרודוקטים והבטיח להפסיק את הסלקציה. חברי היודנראט שתיפקדו ב"מעטאלורגיה" אספו אצל יהודים כספים, בכדי לשחד את המשטרה הגרמנית. יהודים מוסרים כל מה שיש להם. כסף, זהב, תכשיטים, חפצי-ערך שעברו מדור לדור, רק בכדי להציל את עצמם וקרוביהם. אבל, כל זה היה רק אשליה גדולה. הגרמנים ועוזריהם קיבלו את שקי הזהב, תכשיטים ויהלומים, אבל זה לא עזר לאותם יהודים שגורלם נחרץ למוות, והועברו לטרבלינקה.

עלי נאסר לצאת לרחובות עם הליווי הרגיל, אלא רק בהשתתפות חבר היודנראט קורלאנד - שכנראה השפיע מאחורי גבי על ה"שומרים" שלא יאפשרו לי להעביר יהודים מהגטו ל"מעטאלורגיה", פעולה שהיתה פוגעת בהכנסת היודנראט מ"כופר-נפש" שקיבלו מאנשים, בכדי להיכנס ל"מעטאלורגיה". ברור, שההשגחה הזאת של קורלאנד לא אפשרה להעביר אנשים לבית החרושת, אבל בתוקף תפקידי, להעברת מזון ממחסני "טאו" ברחוב פשעמיסלאווא 11 ו"מחזיקי-הדעת" ברחוב נאדזשעטשנה ל"מעטאלורגיה", העברתי - בעזרת קורלאנד - מצרכי מזון וחילקתי אותם ליהודים ברחובות בהם עברתי.

ב-29 בספטמבר הוצאו מ"טאו" 10 שקי קמח לחלקם ליהודי הגטו. ברחוב נאדזשעטשנה 34 מצאנו, בחדר אפל, אדם שתלה עצמו בעזרת מגבות. זה היה יצחק הורש רוג מעיירה קטנה וויזשוע, !!! קאָולע בוואָלין.

בביתו של הרב מז'רקוב (זשוריקער רבי) פגשנו את הממונה על מטבח שדה, יחיאל גאמולינסקי. הוא הסכים לקבל שק קמח עבור היהודים שנמצאים באותו בית, את 9 השקים הנותרים העברנו למאפיה של זלמן ווינדמאן ברחוב גארנצארסקה, לחלוקת לחם ליתומים, הנמצאים ברחוב פשעמיסלאווא 6.

באותו יום אנו מבקרים גם בבית-הזקנים, ברחוב גארנצארסקה, בית ששימש קודם בית "הכנסת-אורחים". קשה לספר מה שראו עיני. כל החצר דומה היה לבית-מטבחים, הקירות מלאים בדם, וכל המעברים מלאים הרוגים. בכל חדר על המיטות ובין המיטות - הרוגים. גופות אחדות מכוסות בכרים, בתקוה להינצל בצורה כזאת מהיריות. באחד החדרים יושבת אשה זקנה, פצועה עם חור בחזה, ומבקשת עזרה. השוטר שליווה אותנו הוציא את האקדח מנתיקו, אבל מיד החזירו. הוא נרתע מניסיון להקל על סיבלה של הזקנה.

ב-2 באוקטובר אני שוב נמצא ברחובות הגטו, והפעם אני עוזר לחלק לחם ליהודים המיועדים "להישלח". אני רואה עשרות אנשים מוכרים לי. אני רואה את שלמה פישמאן, עובד היודנראט שהשמיד אלפי כרטיסיות של פליטים יהודים, שלא יפלו בידי הגסטאפו, בכדי לאפשר להוכיח לגרמנים שאין אנשים עניים ונצרכים בצ'נסטוחובה, וכך להצילם מלהישלח למחנות השמדה, וכעת הוא בעצמו נשלח להשמדה. הנה אני רואה את עו"ד מנדל קאָנאַרסקי, שמתקדם לאט, בגלל רגליים חולות, ונעזר ע"י אשתו וגיסתו. אני רואה את ווילינגער, פעיל ב"תנועת-פועלים" - עם אשתו וילדיו, שהופיעו ב"מועדון-טאו" והסבו לנו הרבה נחת. אני רואה עשרות ילדים, בסינרים לבנים ופסים כחולים יושבים על עגלות, ואליהם מתלוות אחיות סאניטריות. אני רואה את הגננת של בית-הספר ע"ש פרץ, רבקה וואָזשעכא, שבזמן המלחמה ניהלה את בית-היתומים, ומאחרי

העגלה נסחבים אמה הזקנה ובעלה שמולעבויטש עם כינור ביד, וגם שטייער הזקן. כך מובלים 150 ילדים, מבית היתומים בדרכם האחרונה.

את מקום הסלקציה מתחילים לנקות. נשאר עוד הרוגים שגופותיהם פזורות. מהסלקציה הזאת נשארו בחיים כמה מאות אנשים שהועברו ל"שאַפּען", ומקומות עבודה אחרים, איפה שבוודאי חיכו להם סלקציות אחרות.

באותו זמן שבוצע גירוש היהודים, התחיל מחול-שדים ושוד הרכוש היהודי שנתר. הגרמנים מרמים את הפליטים שנשארו בחיים וסוחטים מהם כספים וזהב. ברחובות הגיטו עוברות עגלות מלאות ברכוש יהודי שמועבר למחסנים מיוחדים, שהוכנו לשם כך ברחוב גאַריבאַלדי. עוברות עגלות עם הרוגים לרחוב קאַוויע, איפה ששוטרים גרמנים כורתים אצבעות בכדי להוריד טבעות זהב מהידיים, עוקרי שיני זהב. לכאן נשלחו גם חולים וזקנים. הם נדרשים להוריד בגדיהם, וערומים לשכב על יד הבורות החפורים. הגרמנים עוברים ורוצחים את היהודים. את הבגדים הם מחלקים לדיירי הסביבה, שקוברים את הנרצחים בקבר-אחים משותף.

ב-4 לאוקטובר הגיע תורם של החולים מבית-החולים היהודי. הרופאים והאחיות נצטוו להזריק לחולים זריקות-מות. רק אחדים צייתו לפקודה. רובם של הרופאים והאחיות ניסו להרגיע את החולים. אחדות חילקו לחולים בגדים ומתנות.

באותו יום העבירו את כל עובדי בית החולים ל"סלקציה" ורובם נשלחו לטרבלינקה. 13 ילדים ותינוקות הוצאו מבית החולים לרחוב קאַוויע, ביחד עם אמותיהם, והומתו ע"י הגרמנים. באותו זמן חיסלו הגרמנים גם את כל החולים שנמצאו בבית החולים ברחוב קרוטקא 22.

במגרש הקטן של ה"מעטאלורגיה" דוחק עצום. אין אפילו פינה קטנה שאפשר לשבת בה. במקומות בהם אוכלים - ישנים, והיכן שמבכים את האסון שקרה, צריך גם לעשות את הצרכים. בכל מקום רואים אנשים שיושבים ובוכים.

בפינה אחת אני רואה אשה צעירה מונחת על קרשים ונאנקת מכאבים. מסביבה התאספו הרבה נשים. האשה כורעת ללדת. למחרת מצאו השוטרים את היולדת עם תינוקה והעבירו אותה לדעגנהארט. כולם היו בטוחים, שגורלם כבר נחרץ. למרבה הפלא החליט דעגנהארט שהאם תקבל כל בוקר 1 ליטר חלב מדי יום ביומו, וכמו-כן לסדר מקום נקי ומסודר עבור האם והילד.

באותה הזדמנות הודיע דעגנהארט על "אַמנעסטיע" - חנינה, לכל האמהות שהצליחו להיכנס ל"מעטאלורגיה" עם ילדיהן. הוא ציווה להכין אולם גדול עבור האמהות והילדים. מלאות דאגה, פחד ואי-אמון הופיעו האמהות עם ילדיהן באולם הגדול שהוכן במיוחד בשבילם. הן עזבו את המקומות שבהם התחבאו, ויצאו מהמרתפים, עליות-גג וחורים שונים. תשושות, חלשות ועייפות, הגיעו למקום החדש, שבו קיבלו אוכל בשבילן ובשביל הילדים.

ה"חגיגה" הזאת ארכה רק 7 ימים. ביום השמיני נלקחו כל האמהות עם ילדיהן וביחד עם טרנספורט חדש של יהודים, נשלחו לטרבלינקה. למשלוח הזה הצטרפו - בהתנדבות - הרבה אנשים שהתיאשו מהמצב, איבדו כל תקוה להיפגש עוד בחיים עם יקיריהם שנשלחו בטרנספורטים הקודמים לטרבלינקה.

בין ה"מתנדבים" היתה גם אסתר ראָזינע (הבמאית של החוג הדרמטי ב"טאז") ואחותה נאַטקע ראָזענצווייג, שלא יכלו לראות איך אחותן העלע פראנק עם הילד שלה אַשְׁרַל, נשלחים לאיזה מקום, והצטרפו אליהם, בדרכם האחרונה.

גם במקומות עבודה אחרים: "גאַלגאַטע", באַלאַנד, ביי"ח האַראוויטש ושות', ובמחסן הרהיטים (מעבעל לאגער) נעשו סלקציות. לעובדי ה"מעבעל-לאגער" היתה רשות להסתובב חפשי ברחובות

הגיטו, במטרה לאסוף רהיטים וחפצי-בית. בראש העובדים עמד איש בעל יוזמה, מאכל בירנצווייג. תחת הנהלתו התחילו להעביר מדירות של יהודים, ארונות, ספות, ארגזי פחם ובתוכם הסתירו והבריחו אמהות עם ילדים למחסן הרהיטים.

בלי שהגרמנים הרגישו בכך, נבנו ב"מעבעל-לאגער" "בונקרים" בהם הסתתרו 73 אנשים, ביניהם: אמהות עם ילדיהן וזקנים. עובדי ה"מעבעל-לאגער" התחלקו במנות המזון המצומצמות עם הפליטים בבונקרים. את האוכל חילקו קודם בבונקרים ואת השאר חילקו לכל העובדים. בימים הראשונים של ה"גירוש" רצה דעגנהארט לחסל גם את ה"מעבעל לאגער" ולהעביר את העוברים ל"מעטאלורגיה". היתה סכנה, שלא רק אלה שיעבירו למקום חדש יסבלו, אלא גם האנשים שהסתתרו בבונקרים, לא יוכלו להישאר שם ובלי עזרה ימותו מרעב.

מפקד העיר וממלא מקומו לינדערמאן, שמסיבות אישיות היו מעוניינים שמקום העבודה הזה ישאר, התנגדו בכל התוקף לחיסול המקום. הדבר הגיע לריב פומבי, והתחילו להעביר את העובדים ל"מעטאלורגיה", אבל לאחר יום אחד הוחזרו העובדים בחזרה ל"מעבעל לאגער", דבר שמנע לזמן קצר את חיסול המסתתרים.

נשארה הסכנה, שבעת הסלקציות עלולים השוטרים הגרמנים למצוא את הבונקרים, בפרט, ששם נמצאו ילדים קטנים, שמדי פעם השמיעו קולות ובכי.

פאוואל לאנגע, ממלא מקומו של לינדערמאן, עבד שם ימים שלמים. הוא קיבל הזמנות ממוסדות גרמניים לספק רהיטים והשגיח גם על עבודת כל הפועלים, ושההזמנות תבוצענה בזמן. לאנגע היה גרמני, אבל היתה סברה, ויש להניח, שהוא ידע על קיום הבונקרים והימצאותן של אמהות עם ילדים שמה, אבל לא נתן סימן שהוא יודע משהו. אך עובדה זאת לא הקטינה את הסכנה בזמן סלקציה או בזמן חיפוש, כשפתאום ישמע קול בכי של ילד. לכן הגניבו לתוך הבונקר לומינאָל, ששימש כסם-הרדמה בעת הצורך. אחות בית החולים מאַניע אַלטמאן (מהבית - מלכה קאַלין) היתה אחראית על נתינת הסם. קרו מקרים - שילדים קיבלו מנת לומינאל מוגדלת, ונרדמו ל-24 שעות ולפעמים אפילו יותר. אחרים - לאחר התעוררות - התהלכו כשיכורים או לא נורמלים.

גם בימים שלא התקיימו חיפושים, היה צורך להעסיק את הילדים במשחקים שלא יקימו רעש. בימים כאלה טיפלו בילדים המורות טעני וויינמאן ויאָדזיאָ ברענער (מבית שיין). היו מספרות סיפורים שונים ומעסיקות את הילדים במשחקים שונים. העסקת הילדים בסיפורים ארכה כל יום שעות ספורות, וכשהמורות לא יכלו כבר לדבר, הן הניעו רק את השפתיים וגם זה הרגיע את הילדים.

תקופה מסוימת אחרי הגירוש, הסתתרו עוד ילדים בבונקר ב"מעבעל-לאגער". פרצו מחלות מידבקות: דיפטריה ודיזנטריה. הודות לעבודתה המסורה של האחות ושל ד"ר זייץ, השתלטו מהר על המחלה. ד"ר זייץ סיכן עצמו, כשעבר - בלי רשות - מהגיטו למעבעל-לאגער ובחזרה, בלי שהגרמנים ירגישו בכך, ויגלו את הבונקרים. באותו זמן נשלחו יהודים ממקומות אחרים לטרבלינקה.

גם במקומות עבודה שונים נעשתה סלקציה, וגם שם גילו בונקרים. הסלקציה בוצעה במקומות שבהם, לפני זמן קצר, השאירו את היהודי לעבודה. המקום שבו בוצעה הסלקציה בצורה חריפה מאד היה "גאלגאטא". מתוך 750 מועסקים השאירו רק 300 איש. המקום - שהיה - בעבר - הבטוח ביותר, "עלייע 14", שבעת ארגון "הגיטו-הגדול" הוכנסו לבית הזה בעלי המקצוע הטובים ביותר מבין היהודים. הבית נמצא בגבול בין הגיטו והצד הארי. בבית זה התגוררו רק אותם בעלי מקצוע שעבדו עבור הגרמנים וליהודים אחרים הכניסה היתה אסורה

